

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Gabzdilová, S.: The 1950 census, the Hungarian minority in Slovakia and the historical relationships (Császári, Éva)	658
Weber, A.: The deportation of the Germans of Romania did not take place after the war (Komáromi, Sándor)	661
Jarosz, D.: 'Peasantness' As An Element Of Stigma Within The Polish Urban Expanse Post-1945 (Juhász, Gergely Ákos)	664
Matějů, P.: The German and east-policy of CDU/CSU during the Erhard government (Császári, Éva).....	667
Kaiser, T.: The end of the alliance: France, Austria and the declaration of war on the 20 th of April 1792 (Kakasy, Judit)	670
Rosental, P.A.: Immigrants, independence, social rights – support and expulsion in Europe from the 19th c to present days (Kakasy, Judit)	673

TANULMÁNYOK***Cigányok, zsidók nálunk és külföldön******Békési Ágnes*****Párhuzamos családrajzok***A romungro és az oláh cigány iskolás gyerekek szocializációjának sajátosságai, hasonlóságai és eltérő vonásai***Parallel family descriptions**

The author analyses the characteristics of the socialisation of Romungro (Hungarian) and Wallachian Roma school children observed by the methods of cultural anthropology (participating observation) and social anthropology (unstructured interview) comparing the results obtained in the two groups. Though according to the majority society both groups are Roma, the Wallachian Roma consider themselves the real ones and the Romungros Hungarian. There are more schooled, knowledgeable young people among the Romungro who are more successful in looking after their own interests.

Bevezetés

A magyarországi cigány népesség jelenleg három kisebb csoportra osztható. A kb. félmillióra becsült populáció 70%-a romungro, 20%-a oláh cigány és 10%-a beás cigány.

A *romungrok* vagy más néven magyar cigányok a XIV. század óta élnek Magyarországon, a leginkább integrálódott részét képezik a cigányságnak. Anyanyelvük a magyar nyelv, melyet esetenként számos cigány szóval is vegyítenek és sajátos, kissé éneklő intonációval használnak.

Az *oláh cigány* csoportok a XVIII. század környékén érkeztek hazánkba. Kevésbé integrálódtak, az idős és középkorúak cigány nyelven beszélnek, de kívülállókkal magyarul is tudnak kommunikálni. A fiatalok és a gyerekek inkább a magyar nyelvet beszélnek, de a legtöbb családban értenek cigányul, ha nem is szívesen nyilvánulnak meg ezen a nyelven.

A *beás cigányok* a XIX. század második felében telepedtek le Magyarországon. Ők Romániából jöttek, az ott akkor (1856-ban) megszűnő rabszolgaság nehéz körülményei elől menekülve. Egy archaikus román dialektust beszélnek.

A magyar cigányok elsősorban észak-kelet Magyarországon élnek, az oláh cigányok a keleti régiókban, a beás cigányok pedig Baranya megyében. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az ország más vidékein ne éljenek ki-

sebb csoportokban, kis falvakban magyar- oláh vagy beás cigányok, annyi azonban bizonyos, hogy egymással nem keverednek, külön utcákban, város- vagy falurészekben élnek. Ennek ellenére ritkán létrejönnek vegyes házasságok, ezeket azonban mindhárom cigány közösség rossz szemmel nézi.

Sokkal inkább elfogadják a gádzsókkal (magyarokkal) kötött vegyes házasságot, mint a másik cigány közösségbe való beházasodást. Értelem-szerűen a magyar cigányság körében volt a leggyakoribb és ma is gyakori a magyarokkal kötött házasság, bár az ő köreiken belül a zenész cigányok inkább egymás között házasodnak.

Jelen tanulmány a magyar cigány és az oláh cigány családok gyerek-nevelési szokásaival, szocializációs stratégiáival foglalkozik. Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ az interjúk elkészítése során, hogy ebben a két népcsoportban milyen szerepe van a gyerekeknek a családon belül és a szülők hogyan viszonyulnak a gyermekintézményekhez. Mennyire tartják fontosnak az iskolába-óvodába járást, s mennyire követik nyomon a gyerekek családon kívüli életét. Természetesen ezeknek a fő kérdéseknek a feltárása kapcsán a családok életének más vonatkozásaira is fény derült, s amennyiben ez hatással volt-van a gyerekek életére, ezeket a sajátosságokat is tárgyalom.

A kutatás módszerei

Vizsgálatomban a *kulturanropológia* és a *szociálanropológia* módszereit használtam fel. Az előbbiből a résztvevő megfigyelés, az utóbbiból pedig a strukturálatlan interjú eszközeit vettem át.

Az interjúkat magnó nélkül készítettem, utólagos lejegyzéssel. Ennek az volt az oka, hogy úgy láttam, a magnó használata sokkal inkább a hitelesség rovására ment volna, mint saját emlékezetem esetleges hibái. A magnó nélküli interjúzás technikáját több éven keresztül sajátítottam el, s a tanulást kísérő kontrollinterjúk során bebizonyosodott, hogy a lényeges szövegrészeket szó szerint képes vagyok megjegyezni és utólag föl-jegyezni akár három-négy órás interjú esetén is. Az utólagos lejegyzésnek az a másik nagy előnye, hogy a verbális tartalmak mellett rögzíteni tudom a metakommunikációt, a nem verbális jelzéseket és a családtagok közötti interakciókat is. Így a résztvevő megfigyelés által szerzett tapasztalatok is beépülnek az interjúba, nem csupán a pusztán verbális közlés.

Ez a cigány családok esetében annál is inkább fontos, mert ebben a kultúrában ismeretlen jelenség a többiektől való elvonulás. Az interjú mindig családi körben zajlik, az idegen látogató hírére minden családtag elő-

kerül, körbeülik, körbeállják a kérdezőt és folyamatosan kommunikálnak. Egymással is és a vendéggel is. Ez tehát inkább egyfajta sajátos csoport-munka, semmint interjúzás.

Gádzsó (nem cigány) családok esetében magától értetődően lehet az a munkamódszert alkalmazni, hogy a kérdező megkéri az anyát vagy az apát, hogy vonuljanak külön a többiektől az egyik szobába vagy a konyhába, hogy nyugodtan tudjanak négy szemközt beszélgetni. Ezt a kérést a nem cigány családokban természetesnek tartják. Tudniillik a négy szemközti, kétszemélyes beszélgetésnek ebben a kultúrában hagyománya van. Gyakran beszélgetnek az egyes családtagok négy szemközt, s az is gyakori, hogy ezekből a „felnöttes” beszélgetésekből kizárják a gyerekeket. Vagy egyenesen megkérlik őket, hogy menjenek a szobájukba vagy az udvarra, vagy úgy intézik a találkozást, hogy a gyerekek ne legyenek otthon. Esetleg olyan feladatot, játékot adnak nekik, amit csak a felnöttes társaságán kívül tudnak elvégezni. Gyakran interjúztam úgy nem cigány felnöttekkel, hogy azok megkérték a gyerekeket, menjenek a szobájukba, vagy ki a konyhába, s ezt követően gondosan becsukták utánuk az ajtókat.

A cigány családok lakásaiban mindig minden ajtó nyitva van, hagyományos formában, egyetlen közös térben élnek, akkor is, ha a lakás több helyiségből áll. (Számos olyan, oláh cigányok lakta cigánytelepen is jártam, ahol – nyár lévén – az ajtókat kivették a tokból, s a bejárati ajtót is csak egy függöny helyettesítette.) A kétszemélyes, négy szemközti beszélgetés nem tartozik a kommunikációs repertoárba. Beszélgetni együtt szoktak, minden jelen lévő családtag részvételével a gyerekeket is beleértve. A gyerekeket soha, semmilyen indokkal nem távolítják el a felnöttes közeléből. Az a természetes, hogy a gyerekek állandóan a felnöttes társaságában vannak, részt vesznek az éjszakába nyúló családi-rokoni rendezvényeken is. Ha pedig egy idegen szociológus jelenik meg, az olyan nagy esemény, hogy abból a gyereket kizárni egy felnöttenek sem jut eszébe.

Ebből következően minden interjú családi körben készült, körbeültük az asztalt, vagy körberaktuk a székeket. A beszélgetések közben zajlott a jövés-menés, a gyerekek enni kértek, szomszéd nyitott be. Mindennek a pusztán magnós felvétele igen szegényes képet nyújtott volna az esemény jellegéről. Nem beszélve a technikai jellegű nehézségekről.

A fentiek miatt *nem annyira interjúkat kellett utólag lejegyezni, mint inkább egy-két órás csoportfolyamatot*. Ebben a feladatban nagy segítségemre volt az a tíz éves tapasztalat, melyet kiképző csoportokban szereztem. Négy évig lehettem *Mérei Ferenc* pszichodráma kiképző csoportjának tagja, ezt követően *Fonyó Ilona* és *Barcsi Magdolna* szabadinterakciós kiképző csoportjába jártam szintén négy évig. Majd *Luszt Iván* eszmegbeszélő csoportját látogattam két évig. Mérei Ferentől igen alapos képzést kaptunk az interjú-

készítési és lejegyzési technikákra vonatkozóan, csoportközegben. A nyolcvanas évek második felében pedig *Somlai Péter* vezetésével egy munkacsoportban dolgoztuk ki a családok körében történő interjúzás módszereit.

Éppen ezért munkamódszerem alapvetően különbözik a szociológiai vagy akár szociográfiai módszerektől. A megszerzett információkat ugyanis nem egy előzetes hipotézissel vettem össze, ahogyan a szociológiai felmérések során szokás, s nem pusztán a személyes benyomásaimat gyűjtöttem egybe, ahogyan egy szociográfus dolgozik.

A csoportdinamika szabályait figyelembe véve dolgoztam a családokkal mint csoportokkal, s magát a csoportfolyamatot jegyeztem le és elemeztem, utólagos észrevételeimet és reflexióimat is figyelembe véve. Ezek az utólagos észrevételek és reflexiók beépültek a lejegyzett szövegbe, tehát a végeredmény a családtagok s jómagam közös munkája a lapján jött létre. A tapasztalati anyag tehát, ami alapján a tanulmányt írom, nem egy-egy „objektív” interjú, sem nem egy par excellence szubjektív megfigyelés. Nem is a kettő keveréke, hanem egy igen sajátos, a csoportfolyamat mozzanatait nyomon követő lejegyző-reflektáló-elemző munkaszöveg. Ez pedig kifejezetten a pszichológia csoportelmélet-módszer munkamódjával rokon.

Ezen kívül figyelembe kellett vennem, hogy egy *számomra idegen kultúrában mozogok*, s interjúalanyaim is idegenként aposztrofálnak. (Gyakran előfordult, hogy rögtön a beszélgetés elején megkérdezték tőlem, cigány vagyok-e. Ha ez nem történt meg, nyilvánvaló volt számukra, hogy nem vagyok az, s ilyenkor mintegy szívességgént mondták el nekem, hogy „a cigányoknál ez meg ez így szokás.”)

Az oláh cigány családoknál különösen a gyerekek igen nagyra értékelték, amikor kiderült, hogy jó néhány szót tudok cigányul. Ez annak a jelzése volt, hogy komolyan érdeklődöm a kultúrájuk iránt, s természetesen vették, hogy sok mindent nem tudok a hagyományokról, szokásokról. Bár igyekeztem a szakirodalomból alaposan tájékozódni, témámmal kapcsolatban igen kevés felhasználható írott anyagot találtam.

*A családokkal készített interjúk tehát egy tanulási folyamat egyes állomásai is voltak, ahol minden egyes beszélgetés újabb és újabb ismeretekkel bővítette a tudásomat. Ezért az egyes interjúk igen nehezen összehasonlíthatók, összevethetők. Természetesen kidolgoztam egy interjú-vezérfonalat, de ezen minden egyes beszélgetés után módosítanom kellett. Kívülálló voltam egy idegen kultúrában, amely ugyan barátsággal befogadott, de a velem kapcsolatos bizalom megnyilvánulásai mellett az információk és a közlések az idegennek szóló információk és közlések maradtak. Ilyen formán tehát munkám az idegen kultúrákat leíró *antropológusok munkájához hasonlít*, akik elfogulatlanul és értékítélet nélkül jegyzik le mindazt, amit tapasztalnak, ahogyan velük az interjúalanyok kommunikálnak.*

A fentiek alapján talán nem meglepő, ha kutatásom egyik alaptétele az, hogy *a cigányságnak önálló kultúrája van*, tehát a különböző társadalmi helyzetű és rétegzettségű cigány közösségeknek vannak közös hagyományaik, szokásaik, melyek más kisebbségre vagy a többségi társadalom csoportjaira nem jellemzőek. Ezek nem föltétlenül a néprajz vagy a szociológia eszközeivel feltárható szokások és hagyományok.. Inkább a *kommunikáció, az együttélés, az életmód, a világ szemlélésének és megértésének sajátos módjai. J. Habermas* kifejezésével élve az „*életvilág*” sajátosságai. Ezt pedig sikeresebben lehet feltárni az antropológia és a pszichológia módszereivel.

A családok kiválasztásának módszerei

Dolgozatom jellegéből adódik, hogy nem alkalmazhattam a szociológia klasszikus, véletlen számokon alapuló mintavételi módszerét.

Elsősorban azért, mert a többségi társadalom tapasztalható előítéletessége miatt a cigány családok jó része csak bizalmas körben vállalja cigányságát. Még az oláh cigány családok esetében sem (mely körben sokkal gyakoribbak a szembetűnő rasszjegyek) fordul elő gyakran, hogy a cigány identitást válogatás nélkül, minden helyzetben vállalnák.

Ezért olyan közvetítő személyeket kellett keresnem, akikkel a családok bizalmas viszonyban vannak, és akik engem bizalommal tudtak az érintettek figyelmébe ajánlani. Budapesten és vidéken is találtam néhány olyan tanárt, akik szeretettel foglalkoznak a cigánygyerekekkel is, s ezért a családok befogadták, sőt tisztelik őket. Megismerkedtem cigány tanárokkal is, akik jól ismerik a hozzájuk járó gyerekek szüleit. A **Rádió C.** munkatársaitól is értékes segítséget kaptam. Amikor alkalmam volt, használtam az ún. „**hólabda**” módszert, vagyis a már megismert családok révén jutottam el újabb interjúalanyokhoz.

Ily módon 2004. tavaszától húsz interjút ill. megfigyelési jegyzőkönyvet készítettem romungro és oláh cigány családokkal. Tíz interjú magyar cigányok, tíz pedig oláh cigány családok körében zajlott. Elemzésemhez felhasználtam annak a harmincöt interjúnak az anyagát is, melyeket zenész cigány családokkal készítettem 2002 és 2003-ban.

Az interjúk részben Budapesten, részben pedig Hajdú-Bihar megye egyik kisvárosában és az attól húsz kilométerre fekvő faluban készültek. A települések nevét (Budapest kivételével) megváltoztattam, az interjúalanyok családi nevét kezdőbetűvel jelzem. Ők valamennyien beleegyeztek abba, hogy a beszélgetések alapján írásos munkát készítek.

Romungro cigány családok

1. Zenész cigány családok

A zenész cigányok a magyarországi cigányság körében „elit réteggént” vannak aposztrofálva. A magyar cigányok nagy része már a XV. századtól kovácsként, vályogvetőként, zenészként kereste a kenyerét. Minden falunak, városnak igen hamar kialakult legalább egy cigányzenekara. A földesurak, nagyurak, számos arisztokrata egy idő után saját zenekart tartott fenn, melynek tagjai az udvar libériáját viselték. Innen származik a mai cigányzenekarok un. „magyaros” viselete is. A földesúr, de *különösen az arisztokrácia előszeretettel taníttatta is zenészeit*. A XIX. században sok cigány zenész rendelkezett zeneakadémiai végzettséggel, tehát tanult, kottaolvasó emberek voltak, akik aztán saját gyerekeiket is taníttatták. Ez természetesen nem volt érvényes a szegény, falusi zenészekre, akik csak télen muzsikáltak, nyáron a földesúr földjein dolgoztak vagy kovácsmesterséget űztek. Sok falusi zenész volt egyben a falu kovácsa is. A muzsikus mesterségre maguk tanították gyerekeiket három- négy éves koruktól.

Magának a tanuláshoz korán kialakult a kultusza ebben a körben, hiszen hangszeres zenét játszani csak úgy lehet, ha valaki azt korai éveiben kezdi el tanulni. A városi, tehetős zenészek három éves koruktól maguk adtak vonót gyerekeik kezébe, pár évig tanították őket, majd mesterekhez küldték. A gyerekek hét-nyolc éves koruktól tanoncoként már zenekarokban játszottak, s a kis zenészeknek nagy sikerük volt a hallgatóság körében. (Ezek *családi zenekarok* voltak, rokonokból verbuválódtak. Az apa együtt játszott fiaival.)

A szegényebb falusi zenészek az otthoni iskola után rokonokhoz, ismerősökhöz küldték tanulni a gyerekeket, természetesen csak a fiúkat. (A lányokat csak akkor taníttatták, ha nem volt fiú a családban.) Viszonyosági alapon pedig maguk is fogadtak tanoncokat a rokoni-baráti körből. Ily módon pénzbeli fizetség nélkül tudták képeztetni a fiatalokat. *Ez a mód a premodern kor gyermeknevelési szokásainak a követése, hiszen az ipari forradalom előtt egész Európában a privát családi-rokoni kötelékeken belül zajlott a gyereknevelés*, mivel a reguláris iskolarendszer nem alakult még ki.

A muzsikus családok körében mind a mai napig él az a hagyomány, hogy a zenetanulást családi, rokoni körben kezdik, s csak ezt követően jelentkeznek a gyerekek zeneiskolába. Azonban a cigány szülők nem egyszerűen elküldik a gyerekeket a zeneiskolába, hanem gondosan megválasztják a megfelelő tanárt, elkísérik a gyerekeket az órákra, sőt részt vesznek az órákon és segítenek az otthoni gyakorlásban is. Vagyis *a zeneiskolát*

egyfajta külső házi iskolaként kezelik, ellentétben a gádzsó (nem cigány) szülőkkel, akik megelégszenek egy-két szülői értekezlettel.

Óvodába nem szívesen küldik a gyerekeket, vagy ha mégis rákényszerülnek, igyekeznek őket korán hazavinni, lehetőleg úgy, hogy otthon ebédelhessenek. Ha az anya dolgozik, a gyerek a nagymamánál ebédel.

A reguláris iskolarendszer nem játszik olyan nagy szerepet a családok és a gyerekek életében, mint a zeneiskola. Ebben az esetben is fontosnak tartják, hogy a tanítónő kedves, elfogadó legyen, s szeretik előre megismerni, ha lehet, kiválasztani a tanítónőt. *De a gyerekek iskolai előmenetelét már nem kísérik olyan figyelemmel, mint azt a zeneiskola esetében teszik*. Sok gyerek az első néhány osztály ill. az alsó tagozat elvégzése után *magántanuló lesz*, s teljes figyelmét a zeneiskolai tanuláshoz szenteli. Akik az iskolában maradnak, nem törekednek arra, hogy jeles-jó tanulók legyenek. A jó jegyeket a zeneiskolában akarják megszerezni, a szülőket is ez érdekli jobban.

Tipikus jelenség, hogy az iskolából is hazaviszik a gyerekeket még ebéd előtt. Az anyák igyekeznek négy órás munkát vállalni, hogy minden nap főzhessenek. Ők viszik-hozzák a gyerekeket az iskolából, akkor is, ha az iskola a szomszéd utcában van. Ma már kevés az olyan jól kereső muzsikus apa, aki el tudja tartani öt-hat tagú családját. De az *az ideális és követésre méltó példa* ebben a körben, hogy ha lehet, *az anya otthon marad* és csak a családdal, a gyerekekkel tördök. Mivel *az apák* este dolgoznak, sokkal nagyobb mértékben vesznek részt a gyerekek nevelésében, tanításában, mint az a többségi társadalomban szokásos. Együtt *gyakorolnak a gyerekekkel, eljárnak a zeneiskolai órákra*, rendszeresen konzultálnak a tanárokkal.

A férfi-női szerepek igen körülhatároltak. A domináns szerep az apáé. Ez a fiatal házaspárok zömében is így van. Egy huszonnyolc éves fiatalasszony, M.G., arra a kérdésemre, hogy *milyen szerepe van a családban a muzsikus-feleségnek*, azt válaszolta, hogy *„a férjem mellett és mögött”*.

Megfigyelhetők bizonyos változások is a gyereknevelés terén. Fiatal szülők esetében már gyakoribb, hogy az általános iskolai előmenetelt is nagyobb figyelemmel kísérik, ellentétben az idősebb generációval. Ennek egyik oka az is

lehet, hogy cigány muzsikusként ma már igen nehéz megélni, lévén az éttermek nem tudják finanszírozni az élő zenét. A hazai közönség nem jár olyan gyakran étterembe, mit húsz évvel ezelőtt, cigány zenekarokat csak a külföldiek által látogatott éttermek szerződtetnek.

A családok érdeklődése tehát a komolyzene, a jazz vagy a szórakoztató zene felé fordult, az ezekre a pályákra képező iskolákhoz viszont fontos az érettségi is. Ezen kívül elterjedt az a szokás, hogy a zenei képzettség mellé a fiatalok *egy másik szakmát is szereznek*, tanárképzőt végeznek, informatikai képesítéshez jutnak. *Megnőtt* tehát ebben a körben *az általá-*

nos- és középiskola presztízse. A muzsikus szülők számára ma már egyértelmű, hogy a reguláris iskolai oktatás is fontos, az ott tanúsított előmenetel meghatározza a gyerek későbbi életét.

Ezért igen komoly figyelmet fordítanak arra, hogy milyen színvonalú általános iskolába jár a gyerek. *Érzékenyen reagálnak, ha felvetődik a „felzárkóztató” vagy az „eltérő tantervű” osztály lehetősége.* Ők tudják, hogy az esetek többségében ez a régi kisegítő osztályok vagy iskolák rendszérével azonos, vagyis itt kevésbé képzett oktatók tanítanak, illetve enyhén fogyatékos gyerekek tanulnak. Tisztában vannak azzal is, hogy ezekben az osztályokban alacsonyabbak a követelmények, jóval kisebb, illetve lehetetlen a továbbtanulási tervek megvalósításának esélye.

Egy *harminchárom éves anyával* (O.G.) készített interjú során elhangzott, hogy *a családnak szándékában áll kivenni a két első osztályos gyereket a kis létszámú, felzárkóztató osztályból,* mert igen lassan haladnak, a dupla betűket áprilisban még nem tanulták, s a fiúk unatkoznak az iskolában. Mint kiderült, beszédhiba miatt küldte a nevelési tanácsadó ebbe az osztályba az ikreket, holott a mama hajlandó lett volna külön logopédushoz is járni velük. Az anya a beszélgetés idején éppen *különtanárt keresett,* aki fölkeszíti a gyerekeket arra, hogy egy másik, magasabb színvonalú iskolában szeptembertől elkezdhesék a második osztályt. Ez ügyben már fölkereste a kinézett iskola igazgatóját, hogy kérje a gyerekek felvételét. *Nem nyugodott bele a megkülönböztetésbe és főleg a szegregációba.* A fiúk jelenlegi iskolájába ugyanis *csak cigányok járnak,* főleg nemrég Budapestre költözött oláh cigány családok gyerekei. Az anya azt szeretné, ha fiai nem cigány gyerekekkel is együtt tanulhatnának. A fiúk egyébként hegedülni tanulnak, zeneiskolába is járnak. A nagypapa éttermi zenész, otthon gyakorol velük. Már négy éves korukban megvette nekik a kis hegedűket.

Igen jellemző a zenész szülőkre, s ez az idősebb generációra is érvényes, hogy *fontosnak tartják a vegyes osztályokat.* Vagyis ugyanolyan színvonalú és jellegű iskolai oktatásra tartanak igényt, mint a nem cigány szülők. Értékes számukra a cigány identitás, de ugyanakkor magyarnak is vallják magukat.

Ebből a *kettős identitásból* számos probléma is adódik. A világban való eligazodásukat nehezíti, hogy *az oláh- és beás cigányok őket nem tartják cigánynak,* úgy vélik, ők *„nem igazi cigányok”,* mivel nem beszélnek a cigány nyelvet és vegyülnek a „gádzsókkal”. Sőt, zenészként kiszolgálják őket.

Ugyanakkor *a többségi társadalom egyértelműen cigányként tartja őket számon,* sőt az egész magyarországi cigányság reprezentánsaként kezeli ezt a réteget. A külföldi közvélemény pedig szinte csak a zenész cigányokat ismeri.

„Két tűz között vagyunk.” – mondta E. I.-né, egy harminchárom éves fiatalasszony, amikor arról panaszkodott, hogy milyen megkülönböztetések érték a férjét, aki igen sötét bőrű, látszik rajta, hogy cigány. Ő maga világos szőkére festette a haját, gondolván, hogy így, fehérebb bőrrel ő jobban be tud illeszkedni. Kislánya az apja feltűnő rasszjegyeit örökölte, de elmondásuk szerint az iskolában, ahová sok magyar cigány gyerek jár, emiatt nem érte megkülönböztetés. (Ez az iskola, az N. utcai iskola arról nevezetes, hogy a magyar cigány családok előszeretettel íratják ide a gyerekeiket. Ilyen még az S. utcai iskola is. Az E. utcai iskolában pár évvel ezelőtt igen sok, vidékről Pestre költözött oláh cigány család jelent meg. A magyar cigányok akkor elhozták onnan a gyerekeket az előző két iskolába. Az elkülönülés tehát a gyerekek szintjén is megjelenik.)

A családon belüli gyerekevelés terén egy igen *érdekes kettősség* érvényesül. Egyrészt a szülői, főleg *az apai tekintély megkérdőjelezhetetlen,* másrészt egy igen *erős érzelmi töltésű, permisszív stílus* van jelen. A gyerek a család központja, az ő érdeke elsőbbséget képez minden más érdekekkel szemben. Az egész család életmódját a gyerekevelés szempontjainak rendelik alá. Ez kiegészül *a gyerekek iránt érzett szeretet látványos,* verbális és nem verbális *megnyilvánulásaival.*

A gyerekek igényeit, vágyait és főleg érzéseit tiszteletben tartják, *nincsen elkülönített felnőtt-és gyerekvilág.* A gyerekek véleménye ugyanolyan fontos, mint a felnőtteké. A fiatal szülők a lányokat is taníttatják, zenei képzésüket ugyanolyan fontosnak tartják, mint a fiúkét. A ma harmincéves szülők esetében még előfordult, hogy ha a lány zenét akart tanulni, azt a választ kapta, hogy ez a fiúk dolga. S ők nem tiltakoztak. „Én tudtam a helyem” – mondta M.G., a huszonnyolc éves fiatalasszony. De az ő lánya már magától értetődően jár zeneiskolába.

A szülők és a gyerekek sokat vannak együtt, a gyerekek részt vesznek minden, felnőttek számára szervezett eseményen. Ott vannak a koncerteken, a nagy családi összejöveteleken, ahol sokszor hetven-nyolcvan ember gyűlik össze. Ilyenkor kibérelnek egy termet valamelyik étteremben vagy kis hotelben, mert a lakásban nem férnének el.

Az ünnepek körében jelentős az esküvő, a keresztelő, a gyerekek iskolai életével kapcsolatos események, pl. *a ballagás.* Ezeket mindig nagy családi körben ülik meg, ami ötven-száz embert jelent.

Az egyházi ünnepeket, a karácsonyt, a húsvétot inkább szűkebb körben tartják.

Jelentős esemény a zenész családok körében a *temetés.* Régi szokás, hogy a szertartás után a rokonok, barátok hegedülnek, neves primások esetén *száz hegedűs* szokott megjelenni. Berki Lajos, a híres primás temetésén is így volt, ekkor született meg a Száz Tagú Cigányzenekar ötlete.

Előfordul a fiatalabb generáció esetén a *válás*. A gyerekek többnyire az anyánál maradnak, aki nagyszülői segítséget is igénybe vehet. De az apák a válást követően is figyelemmel kísérik gyerekeik sorsát, látogatják őket, az iskolában is érdeklődnek előmenetelük után. A gyerekekkel való szoros kapcsolatot nem befolyásolja a válás ténye. O. G. harminchárom éves fiatalasszony elmondta, hogy évek óta külön élnek férjével, szülei lakásában lakik és az ő segítségükkel neveli a gyerekeket. *Az apa* ennek ellenére szinte *naponta látogatja a fiúkat*, játszik, tanul velük.

A zenész cigány *családok belső légköréről* elmondható, hogy *jövőorientált*. A gyerekek szimbolikusan és a szó szoros értelmében is *a jövőt jelképezik*. Évszázados tapasztalat ugyanis ebben a körben, hogy a gyerekek (régebben csak a fiúk) taníttatása a család későbbi megélhetésének a záloga. Érdemes tehát ebbe időt, energiát, pénzt fektetni. A XX. század második felében meggyökeresedett az a tapasztalat is, hogy a formális iskoláztatás is fontos, nemcsak a családon belüli. *Az iskolával* tehát *partneri viszonyban vannak*, bár jóval kevésbé adják át a szülői kompetenciával járó feladatokat a tanároknak, mint a nem cigány szülők. Ragaszkodnak ahhoz, hogy *a gyerek több időt töltsön el családi körben, mint az iskolában*, tehát ebédeljen otthon, tanuljon otthon.

Ebben a tekintetben tehát az intézményekkel kapcsolatos fenntartásuk hasonló, mint a másik két cigány csoporté. *A magánéletet*, a privát szférát, a magán jellegű társas kapcsolatokat jóval *többre értékeli*, mint a *közéletet* és az intézményesített viszonyrendszert. Az „*életvilág*” a *domináns* a hivatalos közélettel szemben.

A *zenész cigányok társadalma*, mint minden más társadalom, *rétegzett*. Interjúztam olasz márvány burkolatú, padlófűtéses, óbarokk bútorokkal berendezett nappaliban, beszélgettem műtárgyakkal teli nagypolgári lakásban, voltam függőfolyosós, egyszerűen, de ízlésesen berendezett lakásokban, jártam szerény panellakásokban, felkerestem cigánytelepen élő, szűkös körülmények között tengődő zenészeket is. Az életmód és az anyagi lehetőségek tekintetében ezek a családok nagyon különböznek egymástól. Mégis, a fent elemzett szempontokat figyelembe véve, *közösen osztoznak egy kultúrára*, mely lényeges vonásait tekintve valamennyi családban azonos. A társadalmi rétegzettség ezeket a közös vonásokat nem szünteti meg és nem is gyengíti. A *kultúra közös vonásai* mintha *elmosnák kissé a társadalmi rétegzettségéből adódó törésvonalakat*. A több száz éves hagyományok és szokások (főleg egy kívülálló számára) jóval szembeötlőbbek, mint a társadalmi helyzetből adódó különbségek.

Ez annál is inkább lényeges vonás, mert *a cigány népesség más csoportjainál ennek ellenkezőjét* tapasztaltam.

2. Magyar cigányok

Ebben a részben olyan romungro magyar cigány családokkal foglalkozom, akiknél, ha a régebbi századokban volt is, már több nemzedéknyi idő óta *nincs zenész a rokonságban*. Ők *kovácmesterséggel, vályogvetéssel, mezei munkával* foglalkoztak hagyományosan, a XX. században pedig ipari munkásokká, mezőgazdasági alkalmi munkásokká váltak. Körükben igen nagy *jelentőséggel bír a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely*, ez nagy mértékben befolyásolja világlátásukat, gyereknevelési szokásaikat is. Hajdú-Bihar megyében hét interjút készítettem igen különböző anyagi-szociális helyzetű családokkal.

M. H. huszonhat éves fiatalasszony egy olyan *cigánysoron él* férjével és négy gyerekével, melyet *az önkormányzat magas palánkkal kerített körül*. Talán abból a meggondolásból, hogy a főút mellett húzódó telep ne zavarja a város „összképét” az átutazó idegenek szemében. Pedig a házsor rendezett, az udvaron virágok vannak, s a lakók, akik az önkormányzattól bérlik a lakásokat, rendben tartják a környezetet. H.-ék lakása kb. 40 négyzetméteres, egy konyha és kétoldalt két szoba. *Példás rend és ragyogó tisztaság van*, a konyhabútor vadonatúj, fehér szekrényekből áll, a szobákban ízléses plüsságyak. A gyerekek szépen öltözöttek, udvariasak.

H. férje egy vállalkozó mellett kiegészítő, jól keres, ellátja a gyerekeket mindennel. Amikor másodszer jártam náluk, éppen az iskolakezdéshez szükséges holmikat rendezték. Harmincezer forintot költöttek a három nagyobb gyerek iskolai holmijaira, táskákra, ruhákra, füzetekre. Mindent gondosan előkészítettek a polcokon, pedig még két hét volt az évnyitóig. A legkisebb gyerek 14 hónapos, gyönyörű, fekete hajú, fekete szemű kislány. H. vele van otthon gyes-en.

H. elmondta, hogy ők magyar cigányok, édesanyja libakopasztaból él, amivel jól keres. *Férje oláh cigány*, önáluk *a szülők* cigányul beszélnek és nagyon *elleneztek a házasságukat*. Azt szerették volna, hogy a fiuk magyar nőt vegyen feleségül. *(A magyar cigány-oláh cigány vegyes házasság valóban meglehetősen ritka*. A szülők nyilván annak örültek volna legjobban, ha a fiuk oláh cigány lányt vesz feleségül. De, ha már nem így történt, szívesebben vették volna a gádzsi – nem cigány – menyet.)

H.-ék lakásépítést terveznek, már megvették a telket, készen vannak a tervek. Jövőre felépül a ház, nappalival, hálóval, két gyerekszobával. H. „amerikai” konyhát szeretne, egybe építve a nappalival. *H. törekvő, ambíciózus* fiatalasszony, amikor a helyi lapban olvasott arról, hogy R. Nóra művésztanár rajzsakkört vezet a gyerekeknek és már külföldön is volt kiállításuk, azonnal szólta Barbi nevű lányának, hogy iratkozzon be. Azóta a rajzcsoporthoz egy könyvet is illusztrált, Barbi egyik rajza került a címlapra.

H. erre nagyon büszke. Nem véletlen egyébként, hogy a gyerekek a rajz-órákat szeretik a legjobban az iskolában, bár az nem kötelező.

Mindezek fényében rendkívül meglepő, hogy *a három nagyobbik gyerek eltérő tantervű iskolába jár.* Ott négyes-ötös tanulók, szeretnek iskolába járni, értelmesek, nyílt eszűek. Barbi több sportversenyt is nyert. Mégis, H. és a férje elfogadták, hogy a retardált gyerekek közé iskolázzák be a gyerekeiket. *Attilát, a kisebbik fiút a helyi kórház pszichológusai túlmozgásosnak minősítették.* Első osztályban *gyógyszeres terápiát javasoltak.* Ez ellen R. Nóra, a rajztanár határozottan tiltakozott, mondván, hogy a gyerek az ő rajz szakkörén semmilyen, gyógyszeres kúrára okot adó tünetet nem mutat. Az anya ezt a tanácsot elfogadta, de nem próbálta Attilát átíratni a másik általános iskolába.

A jelenlegi gyakorlat az, hogy a kisvárosban *a tanítók és a tanárok igyekeznek megszabadulni a cigány gyerekektől,* s minden ürügyet megragadnak, hogy a „kisegítő” iskolába utalják őket. Ehhez sajnos partnerek a *megyeszékhely pszichológusai* is. Ők többnyire azzal indokolják az át-helyezési javaslatot, hogy a *kisebb létszámú osztályokban többet tudnak a gyerekekkel foglalkozni,* ott jobban tudnak haladni, mint a harmincas osztálylétszámú „nagy” iskolában. Csakhogy *a kisegítő iskola nem nyújt perspektívát,* onnan alig tanulnak tovább a gyerekek. Ha igen, akkor is csak valamilyen alacsony szintű szakiskolában. *Középiszkolába kerülni innen lehetetlen.* Erről azonban a tanárok nem tájékoztatják a szülőket. H. is arról beszél, hogy szeretné, ha gyerekei továbbtanulnának, s láthatóan *nincsen tisztában a lehetőségekkel.* Pedig ő szakközépiszkolát végzett. Arról azonban, hogy mi folyik a gyerekei iskolájában, semmilyen információja nincsen. Az ő családjában *nincsen hagyománya a tanuláshoz-tanítatáshoz,* ő az első, aki középiszkolát végzett. *Nincsen tehát gyakorlata abban, hogyan kell megtervezni a gyerekek iskolai karrierjét, hogyan kell iskolát-tanítót választani.* A véletlenek és *a felsőbbtség dönt a gyerekek sorsáról.* Amikor felhívom a figyelmét a „kisegítő” iskola hátrányaira, azokat az érveket ismételve, amiket a pszichológusoktól hallottam. Az szintén csak a véletlenül múlt, hogy ő maga nem kisegítőben végzett. A faluban, ahol a szüleivel lakott, nem volt ugyanis kisegítő, a tanítók kénytelenek voltak felvállalni a cigány gyerekeket is. Annak ellenére tehát, hogy *példásan gondoskodik a gyerekekről,* beszerzi az iskolai felszerelést, súlyt helyez arra, hogy a gyerekek iskolába járjanak és ott jól tanuljanak, öntudatlanul is *hozzájárult, hogy a gyerekek zsákutcába jutottak,* és jövőjük bizonytalan.

Ez a bizonytalanság egyébként H. gyerekekkel való viselkedésében is tettenérhető. Látszik, hogy *nincsen előtte követendő szülői minta,* hiszen az ő szülei egyszerű, tanulatlan emberek voltak, nem sokat törődtek az

iskolával. H. türelmetlen, sokszor indokolatlanul rászól a gyerekekre, utána magához vonja őket, aztán megint rendreutasít. Várja már az iskolakezdetet, azt mondja, sok neki a négy gyerek gondja egész nap. *Az iskolát tehát úgy kezeli, mint egy intézményt, ami leveszi a válláról a gyereknevelés gondjait.* Eszébe se jut, hogy az ott zajló folyamatokat neki, mint gondos szülőnek kontrollálnia kéne. Alávetett szerepe van az iskolával szemben, ő is és gyerekei is ki vannak szolgáltatva a tanároknak. *Minden erőfeszítése, hogy előre vigye a gyerekei sorsát, egy számára láthatatlan falba ütközik.*

A várostól egy kb. húsz kilométerre fekvő kis településen, *Körösszege*n több magyar cigány családdal beszélgettem. A faluban *egy iskola van,* négy éve *új igazgató* vezeti. Egyidőben érkezett ide a falu *új polgármesterével.* Mindketten fiatal, ambiciózus emberek, s elhatározták, *megállítják az elvándorlási folyamatot.* Én az igazgatóval készítettem interjút, aki elmondta, hogy kinevezésekor *a helyi nem cigány szülők csoportosan vitték át a városi iskolába gyerekeiket,* mert a cigány gyerekekkel a pedagógusok nem tudtak dolgozni, s ez visszahatott az egész iskola légkörére. Az új igazgatónak voltak elképzelései, a debreceni egyetemen hallgatóként megismerkedett az *alternatív pedagógiákkal,* a differenciáló módszerekkel. Kezdeként bevezette a *minden napos testnevelést* és a *futballsakkört.* Rövid időn belül versenyekre kezdett járni a gyerekekkel, lévén testnevelés szakos. Pályázatból felépítettek egy *modern tornacsarnokot* az iskola mellett. Ez olyan színvonalú, hogy nagyvárosi igényeknek is megfelel. Időközben megismerkedett egy konferencián *R. Nórával,* aki beszámolt a cigány gyerekekkel szervezett *rajzsakköréről.* Meghívta őt, hogy *Körösszege*n is tartson sakkört. Nem sokkal ezután a falusi cigány gyerekek már Budapesten, külföldön is szerepeltek kiállításon, sőt személyes meghívásoknak is eleget tettek. *A gyerekek elérték, hogy a szülők ezekre a versenyekre, kiállításokra, utazásokra ellássák őket tiszta, rendezett öltözékekkel,* az iskolában megszokták, hogy testnevelés óra után zuhanyoznak. *Új igényeik alakultak ki,* melyeket a szülőkkel kapcsolatban is érvényesítettek. *A faluban elterjedt, hogy az iskola sikeres, a nem cigány szülők visszahozták a gyerekeiket a messzebb lévő városi iskolából.* Ebben közrejátszott az is, hogy pályázati pénzből felújították az épületet, a tantermek pasztellszínűek lettek, s új bútorokat is tudtak vásárolni a gyerekeknek. Ma az iskola olyan látványt nyújt, mint egy *tipikus dániai állami iskola.* Színes tantermek, a falak színével harmonizáló, színes függönyök, modern tanulóasztalok-székek, melyek a négy év alatt érintetlenek maradtak. Sehol egy vésett, összefirkált pad, eltörött szék. S ami a legfontosabb, *a termek tele vannak a gyerekek káprázatosan szép rajzaival.* A folyosó két-három négyzetméteres alkotásokkal van borítva, az épület belseje olyan hangulatot áraszt, mint egy színvonalas képzőművészeti galéria.

Mindeközben az új *polgármester* hozzálátott a munkanélküliség csökkentéséhez. Kidolgozott egy hatékony *közmunkarendszert*, hogy az addig munkanélküli *cigány szülők rendszeres keresethez jussanak*. Közmunkában rendbehozták az utcákat, a főteret. Látványosan szép, faragott asztalokkal teli piactér készült, szintén pályázati pénzből. Virágosítási programot hirdetett, a házak előtt, az árkokban kisebb virágoskertek jöttek létre. A falu négy év alatt annyit fejlődött, hogy komoly *vonzerőt jelent a városból kitelepülők számára is*, akik családi házakat építenek városi lakásaik árából.

*Körösszege*n tehát *nincsen* *kisegítő iskola*, *nincsen eltérő tantervű osztály*, van viszont *minden napos testnevelés*, *futballsakkör*, *sportversenyek és rajzsakkör*. A rajzsakkörön készült munkákat rendszeresen kiállítják a művelődési házban, s műsoros megnyitó során mutatják be a meghívott szülőknek. *A cigány szülők úgy érzik, gyerekeik sikeresek az iskolában*, van kedvük oda járni, s ettől az iskola lett a település motorja. Az igazgató *tanulmányi ösztöndíjakat* ad ki a jól tanuló gyerekeknek. S köztük sok cigány gyerek is van. Pályázatokon az éltanulók számára *számítógépet* kér, s ez külön *vonzerőt jelent a gyerekeknek*.

Az iskola igazgatójával B. Tiborné fia, az ötödikes Dávid ismertette meg. *B. Tiborné az iskola konyháján dolgozik, férje a helyi cigány kisebbségi önkormányzat elnöke. Fuvarozásból él*, van két lovuk, gumikerekű szekerek. *Dávid kitűnő tanuló*, sportversenyekre jár, rajzai kiállításokon vesznek részt. Mivel az iskolában a kitűnő tanulóknak *húszezer forint jutalom (ösztöndíj)* jár, ezt Dávid is megkapta. (A jó tanulók – négyesek – tízezer forintot kaptak.) Ezen kívül *pályázaton nyert egy számítógépet*. Amikor látogatóba érkeztem hozzájuk, éppen azon játszott. A mama elmondta, hogy Dávid az ösztöndíjat letétbe helyezte nála kamatra, hogy fél év múlva divatos mezt és cipőt vehessen magának a futballmeccsekhez. *A szülők nem szóltak bele, mire költse a pénzt*. Úgy gondolták, az az övé, ő rendelkezik vele. Dávid élénk tekintetű, nyílt eszű, kifogástalan modorú fiú. Anyjával való beszélgetésem során mindenhez udvariasan, de határozottan szólt hozzá, mindenről volt véleménye. A szülők elégedettek az iskolával, látják, hogy Dávid szeret tanulni. Szerény körülmények között élnek, de Dávid bátyját is tanítatják. Ő szakmunkásképzőbe jár a közeli nagyvárosba. Hentesnek tanul.

Az interjú végeztével Dávid fölajánlja, hogy *elkísér a következő családhoz*, akik jó ismerőseik. Mivel van még időnk, benézünk az iskolába, mert a fiú meg szeretné nekem mutatni a rajzkiállítást. *Útközben összefutunk az igazgatóval*, s egy kisebb idegenvezetés keretében megismerkedem az iskolával, a művelődési házzal, a tornacsarnokkal. Az igazgató Dávid osztályfőnöke is egyben, látszik, hogy meghitt, jó kapcsolata van a gyerekekkel. Hármában nézzük végig a kiállítás képeit, közben beszélgetünk. Dávid udvariasan de azért öntudatosan jön mellettünk, nyoma sincsen benne a

felsőbbséggel szembeni megalázkodásnak. Egyszerre tartózkodó és magabiztos. Ha nem tudnám, hogy kik a szülei, azt is hihetném, hogy magasan kvalifikált, értelmiségi szülők gyereke. Olyan *differenciáltan és árnyaltan kommunikál*, hogy látszik, minden rendben van mind az *önértékelésével*, mind az *identitástudatával*, mind a *helyzetértékelési képességeivel*. Most azt tervezi, hogy asztalos lesz. *A család szerencséje, hogy egy prosperáló faluban él*, ahol az iskolaigazgatónak és a polgármesternek köszönhetően *a cigány családok és főleg a cigány gyerekek egyenrangúak a nem cigányokkal*. Esélyeik vannak az előrejutásra, a tanulásra, arra, hogy értékelhessék magukat. Bár információim szerint a helyi cigány kisebbségi önkormányzat nem működik (az elnöke Dávid apja), még a helyiségbérletet se nagyon tudják fizetni pénzhány miatt, a falu cigány lakosságának gondjait a polgármester felvállalja. Ebben a közegben érdemes a cigány családoknak célokat kitűzni, gyerekeiket taníttatni. Hiszen a cigány gyerek ugyanúgy megkapja az ösztöndíjat, ugyanúgy elutazhat a megyeszékhelyre sportversenyre, mint a nem cigány. Az *iskolaigazgató* mesteri ösztönnel és talán tudatosan is *a sportot és a művészetet preferálja*, amiben a *cigány gyerekek általában ügyesek*. Csak *más iskolákban ezek a tárgyak periférikusak*, nem hoznak sikerélményt. Itt az igazgató testnevelés szakos, a rajzsakkör vezetője, R. Nóra pedig művésztanár. Képzőművészeti egyetemét végzett, számos saját kiállítása volt már. Tehát a rajzórakon nem korszakokat és kockákat rajzolnak, hanem az önkifejezést gyakorolják. Ezért van a számos hazai és nemzetközi elismerés. Ez pedig *megemeli a cigány gyerekek rangját* az iskolában, söt *példaképpé teszi őket*. A cigány szülőket pedig közel hozza az iskolához. A rajzkiállítások megnyitói az egész falu ott van, s ezeken az alkalmakon *a cigány gyerekek a sztárok*. Szüleik pedig látják, hogy érdemes iskolába járni, hogy van eredménye, ha a gyerek teljesít és jó tanuló. Talán most először tapasztalják meg, hogy *az iskola nem ellenség, hanem támasz*.

Mindez annak köszönhető, hogy a kistelepülés polgármesterének és az iskolaigazgatónak együttes munkával *sikerült visszafordítania az elvándorlási folyamatot*. Az iskola a kistelepülések egyik motorja és központja, ha tehát tovább folytatódott volna a nem cigány gyerekek elvándorlása, előbb-utóbb be kellett volna zámi az intézményt, aminek következménye az iskolakörzetezésítés. Ez pedig hosszú távon a falu népességének csökkenését eredményezte volna. A jelenlegi rejtett (expliciten nem vállalt) iskolakörzetezésítési tendenciák a szaktárca szerint az oktatás minőségének emelkedését eredményezik. Ugyanakkor számos szakértő ezeket a tendenciákat egyértelműen a leszakadó rétegek (többnyire cigány családok illetve gyerekek) érdekeivel ellentmondóknak tartja. (*Ladányi János és Szelényi Iván* kutatásai azt tárták fel, hogy az iskola nélkül maradt kistelepülések egyéb területen is fokozottan forráshiányossá válnak. Az iskola megszűnésével párhuzamosan a közigazgatási

apparátust is „körzetesítik”, fokozódik az elvándorlás. A faluban csak a leg-
elesettebb, munkanélküli, többnyire cigány családok maradnak. Elkezdődik
a „gettósodás”, annak minden negatív következményével. Ez jellegzetesen a
volt szocialista országokban kialakuló jelenség, ahol a gettók nem elsősorban
a nagyvárosokban, hanem az aprófalvakban jönnek létre.)

Ezt a folyamatot sikerült megállítani *Körösszegen*, ahol a cigány csa-
ládok gyerekeinek nagy hányada jeles-kitűnő tanuló.

Nemcsak B. Dávid, hanem az *M. család tizenöt éves lánya, Anna-
bella is*. Az iskolalátogatás után Dávid hozzájuk kísért el, s ott is maradt
velem, mivel jó ismeretségben van a családdal, akik ünnepre készülődtek.
Másnapra tervezték Annabella ballagási ünnepségét, amire több tucat ven-
déget hívtak. Az udvaron készen volt már a műanyag sátor, Dávid apja
éppen akkor hozta lovas kocsin a székeket a művelődési házból, amikor
megérkezünk.

Annabellát felvették a városi gimnáziumba, érettségi után óvónőnek
készül. *A család egy cigánytelepen lakik*, kis, kunyhószerű vályogházban.
Az apa szobafestő, az anya háztartásbeli. Bevételük csekély, mert a faluban
kevés a megrendelés. A családfő inkább a szomszéd, kisebb falvakban vál-
lal munkát. Másik gyerekük, az ötödikes Péter jeles tanuló, neki kedvence
a matematika és a foci. Annabella húszezer, Péter tizenötezer forint jutal-
mat, „ösztöndíjat” kapott az iskolától. A szülők nem szóltak bele, mire költik
a pénzt. Annabella ruhát és fülbevalót vett magának. A szerény, alacsony
mennyezetű, *szoba-konyhás kis házban négyen laknak*. A szülők a kisfiúval
a szobában alszanak, Annabellának a konyhában függönnyel választottak
le egy alvóhelyet. A berendezés szegényes, a szobában csak ágyak és egy
kis, alacsony dohányzóasztal van székekkel. A konyhában fafűtésű sparhelt.
A falak kopottak, málladozók. A ballagás tiszteletére ugyan előző nap kifes-
tették a szobát, de csak az asszonyok, mert a családfő „ilyen kicsiséggel nem
bajlódik”. Szegényen élnek, de a ballagásnak megadták a módját. A kony-
hában rántottcsirke-halmok fogadnak, de ez csak az érkezők üdvözlésére
szolgál. (Engem is megkínálnak, s az egész család körém állva, elégedetten
nézi, amint jóízűen eszem.) Másnap az ünnepi ebéd bográcsban főtt pörkölt
lesz, s tyúkhúsleves. A vendégek ott is alszanak majd, hogy hogyan férnek
el az apró házban, az számomra rejtély. Mindenesetre mindenki derűs, nagy
a jövő-menés, újabb vendégek érkeznek ajándékokkal. Nekik is kötelező
megkóstolni az egyébként fantasztikus, cigányosan elkészített rántott csir-
két. Mindenki ott eszik, ahol éppen elfér. A konyhában, az udvaron, a földön
ülve. Az egész nagy család összejött, hogy megünnepelje Annabella ballagá-
sát és iskolai sikerét. (Dove–kozmetikai készletet hoznak ajándékba, fülbe-
valót, mobil telefont. Az érintett családok számára ez komoly kiadást jelent,
s egyben azt is jelzi, hogy igen kiemelkedő alkalmat ünnepelnek.)

*Annabellának minden esélye megvan arra, hogy a cigánytelepi kis
házból eljusson a főiskolára*, s óvónő legyen belőle. Ehhez szülei igyeke-
zete kevés lett volna, hiszen egy „eltérő tantervű osztályból” szinte lehe-
tetlen bejutni a gimnáziumba. A helyi iskola igazgatója szerencsére nem
szervezett ilyen osztályokat, ehelyett ösztöndíjat alapított a jól tanuló gye-
rekeknek. Annabella *reménybeli értelmiségi pályafutásához iskolája leg-
alább olyan mértékben hozzájárult, mint a család*.

A közeli városban, *Újfaluban* egy igen hasonló összetételű családdal
találkoztam, ahol a *tizenkét éves Emilia* életkilátásai sokkal rosszabbak, mint
Annabelláé. S a különbséget nem az anyagi lehetőségek eltérései okozzák.
A család irányítója a negyvenhét éves nagymama, *V. Sándorné rokkantnyug-
díjas*. Nála jóval fiatalabb élettársa leszázalékolt. Ketten nevelik V.-né két
unokáját, Emiliát és az *öt éves Norbertet*. Emilia apja börtönben van, anyja
elhagyta, s külföldre utazott. Norbert szülei elhanyagolták a gyereket, bán-
talmazták is. *V.-né a gyámhatóságnál kiharcolta*, hogy ne vegyék őket álla-
mi gondozásba, *vállalhassa ő a gyámot*. Elbeszélése szerint bonyolult és
hosszú procedúra volt, melynek során ő *kénytelen volt igen erélyesen fellép-
ni a gyámhatóság hivatalnokával szemben*. Sírt, könyörgött, fenyegetőzött,
minden lehető hivatalba elment, míg végül nála helyezték el a gyerekeket.
Egy *szoba-konyhás kis vályogházban* élnek, a város végi egyik *cigánysoron*.
A ház fehérre meszelt, tiszta. Bár a vizet az utca végéről kell hordani, a nagy-
mama „tisztaságmániás”. Naponta fürdenek, minden nap mos. A konyha
tele van kisebb-nagyobb lavórokkal, s megnézhettem a szekrényt, melyben
a fehérneműk, ruhák, ágyneműk példás rendben sorakoztak. Második látó-
gatásomkor, augusztus 21-én már minden el volt készítve Emilia számára az
iskolakezdéshez. Táská, füzetek, tisztasági csomag, még a papírsebkendő
is. Norbert óvodai csomagját is összeállította. Emilia élénk tekintetű, értel-
mes kislány, nagyanyjának mindenben segít.

Az eltérő tantervű iskolába jár. Bár az első osztályt a nagy létszámú
osztályban, az általánosan képző iskolában kezdte, de itt év közben igen
megromlott a teljesítménye. Ennek az volt az oka, hogy nevelőapja szexuáli-
san zaklatta, anyja pedig nem védte meg a bántalmazástól. A kislány elpana-
szolta az iskolában a tanítónőnek, hogy mi történt vele, aki gyámügyi eljárást
kezdemenyezett. Ennek kapcsán akarták Emiliát *állami gondozásba* venni.
Ettől mentette meg a nagymama. A közeli nagyvárosi kórház egyik pszicho-
lógusa a gyámügyi eljárásan túlmenően is kezelte Emilia pszichés problé-
máját, s a gyerek lassan rendbejött. Közben megismételte az első osztályt, s
ezúttal sikeresen be is fejezte. Ekkor azonban az iskola azzal a javaslattal állt
elő, hogy a kislány menjen át az eltérő tantervű második osztályba. Mivel
Jolán, a nagymama tudta azt, amit mindenki tud, hogy az „*eltérő tantervű*”
tulajdonképpen *kisegítő iskola*, nem akart ebbe beleegyezni. Ekkor az is-

kola újra a pszichológushoz fordult, aki most azt az indítványt tette, hogy mivel *Emília igen értelmes, s nagyon jól sikerült neki az első osztály megisméltése, menjen inkább a kiegészítő harmadikba*. Szakvéleménye szerint tehát a gyerek annyira értelmes, hogy átugorhat egy osztályt, de annyira nem, hogy az általános tantervű iskolába járjon. Ehhez már mindkét nagyszülő hozzájárult. Úgy gondolták, fontosabb, hogy bepótolja az évvesztést, s nem vették észre, hogy így zsákutcába juttatták a féltve szeretett unokát.

A kívülálló számára nyilvánvaló, hogy *ettől a kétségtelenül súlyos lelki problémákkal küzdő gyerektől általános iskolai tanítója meg akart szabadulni*. Nem óhajtott foglalkozni a gondjaival, egyszerűbb volt átutaltatni őt a kiegészítőbe. Méghozzá fondorlatos módon, mert Jolán résen volt. Egyszerűen megvesztegette a nagyszülőket az évvesztés kompenzálásával. Ebben az iskolában sok cigány szülőt „vezetnek meg” így vagy más módon a tanítók. A kifejezés a sikeres rajzszakkört vezető művésztanártól származik, aki becsüli a cigány gyerekek tehetségét, igyekezetét. Sokatmondó, hogy a gyerekek csak az ő óráin beszélhetnek cigányul. Egyébként ezt a többi tanító, tanár bünteti. *A helyi tanügyben oktatóknak egzisztenciális érdeke, hogy működjön a kiegészítő iskola*. Állások, fizetés függ ettől. Ha a cigány gyerekek a nagyobb létszámú osztályokba járhatnának, státuszok szünnének meg. Skrupulus nélkül irányítják tehát az érdekeiket rosszul képviselő cigány szülők gyerekeit az „eltérőbe”, ahonnan csak szakiskolába vezet tovább út. A legjobb esetben!

Hiába tehát Jolán áldozatvállalása, hogy minden fillérjét két unokájára költi, hogy Emília gyönyörű haját drága samponban mossa, miközben maga mosószappant használ. Hiába ellenőrzi, hogy megvannak-e az iskolai feladatok, s hiába büszkélkedik a jó bizonyítvánnyal. Mert Emília jó tanuló. S továbbtanulási tervei vannak. Nagymamájának eszébe sem jut – nem tartozik a szerepkészletébe –, hogy elkérje az iskolában a továbbtanulási statisztikát. Mert abból kiderülne, hogy az „eltérőből” a legjobb tanulók is a város egyetlen szakiskolájába, a nyomdaipari szakiskolába mennek tovább. Amit aztán elvégezve nem találnak munkát, mert a szakma telítve van. Az „eltérő” tehát *erőszakosan eltéríti a cigány gyerekeket az őket is jogosan megillető továbbjutás lehetőségétől*. Jolán utólag próbálja magyarázni a helyzetet, mondván, hogy itt a tanítók, „szeretik” a cigány gyerekeket, a kisebb létszám miatt jobban tudnak foglalkozni velük. Végző, döntő érvként megemlíti, hogy két egészségügyis, nem cigány szülő gyerekei is ide járnak. Én ezt úgy fordítom le, hogy mindössze két nem cigány szülő gyereke került ebbe a helyzetbe. A többiek cigányok.

A legnagyobb gond Jolán családjában az *alulinformáltság és az érdekérvényesítésre való képtelenség*. Ez más területen is megmutatkozik. Négyen havi negyvenezer forintból élnek (rokkantnyugdij, családi pótlék), s segítsé-

re, rendszeres segélyekre szorulnak. Az önkormányzat lehetőségei szerények, a cigány kisebbségi önkormányzat rosszul működik. Nagy néha ruhákat, élelmet kapnak a családsegítő szolgálattól. Feltérképezve a lehetőségeket pár nap alatt kiderítettem, hogy a közeli nagyvárosban Máltai Szeretetszolgálat működik, akik kérésre jelentős értékű csomagot küldtek Jolánéknak. Ők erről a lehetőségről addig semmit sem tudtak. Nekem az ügy elintézése két telefonomba és egy levelemben került. Amikor erről beszéltem Jolánnal, elmondta, hogy az ígért újabb csomagért nem tud elmenni, mert nincsen pénze útiköltségre, s cipekedni sem tud a betegségei miatt. A helyi családsegítő valamiért nem tudja megszervezni ezeknek a segélycsomagoknak a szállítását. *A családok pedig elszigetelten és információk hiányában tehetetlenek*. Jolánnak van mobiltelefonja, mert Németországban élő lánya, akivel jó viszonyban van, így tartja vele a kapcsolatot. A telefont azonban csak a hívások fogadására használja, ő maga nem hív senkit a költségek miatt. A modern kommunikációs eszköz tehát nem kapcsolja őt szorosabban a világhoz, nem tanulta meg, hogy információ-szerzéssel számos probléma megoldható.

(Tudott ugyan a Máltai Szeretetszolgálatról, de az meg sem fordult a fejében, hogy a tudakozótól megkérdezheti a telefonszámukat, s felhívhatja őket.) *Alapvető tapasztalata a világról az, hogy a külvilág ellenséges, s csak jóindulatú közbenjárók segítségével, személyesen lehet elérni valamit*. A másik tapasztalat az, hogy *neki nem jár az, ami másoknak jár*. Nem hivatkozhat jogokra, rászorultságra, járandóságra. *A külvilág kivételes jóindulatát kell elnyerni kéressel, rábeszéléssel*. Ha életbe vágó dolgokról van szó, mint például a gyerekek állami gondozásba vétele, akkor fenyegetéssel.

Ez a világszemlélet, mely Jolán keserű tapasztalatain alapul, eltakarja a jövőt az unokák előtt. Hiszen a nagymama már most súlyos kompromisszumot kötött

Emília jövőjét illetően, minden jó szándéka ellenére. Kérdés, hogy Norbertet nem fogják-e a tanítók immár magától értetődően a kiegészítőbe irányítani, például azzal az érveléssel, hogy legyen egy iskolában a két gyerek. Ez az érv ugyanis sűrűn előfordul az iskola repertoárjában.

A cigány családokban gyakori, hogy ha a szülők elválnak, vagy más okból nem tudják – nem akarják vállalni a gyereknevelést, *a nagymama lesz az unokák gyámja*. Az idősebb nemzedékben ugyanis él még az erős hagyomány, hogy nem szabad sorsára hagyni az árván maradtakat. *Az állami gondozásba vételt szerencsétlenségnek, csapásnak tartják*. (A városokba került, szokásait vesztett fiatal nemzedék számára ez a hagyomány már nem kötelező érvényű.)

*Körösszege*n találkoztam egy ötven éves nagymamával, aki Jolánhoz hasonlóan két unokát nevel. Élettársával együtt négyen élnek egy szoba-konyhás kis házban.

Ida közmunkán dolgozik a faluban, élettársa alkalmi munkákat vállal. *Mindkét fiúunokája jó tanuló, a kisebbik ösztöndíjat kapott.* A négytagú család egy szobában lakik. Az unokák a franciaágyon alszanak, a nagymama és élettársa egy-egy heverőn. A szoba rendben tartott, tiszta, a konyha tenyérnyi. *Az egész ház inkább egy konyhó képzetét kelti.* Csak lehajolva lehet belépni az ajtón. Ida élete igen küzdelmes és nehéz volt. Előző férjével és annak szüleivel együtt laktak egy szoba-konyhás házban. Idának *nyolc gyermeke született*, bár három után már nem szeretett volna szülni. De a spirál nem használt, a fogamzásgátló gyógyszert pedig a férje nem engedte szedni. Ennek ellenére ütötte-verte a feleségét és a gyerekeit is, alkoholizált. *A gyámügy az áldatlan állapotokra hivatkozva állami gondozásba vette mind a nyolc gyermeket.* A nyolcadik születése után Ida elvált a férjétől, albérletben élt, rendszeresen látogatta a gyerekeit. A nyolc gyermeket három különböző nevelőotthonban helyezték el. Ida tragédiaként élte meg az elhelyezésüket, ha a gyerekek panaszkodtak neki, hogy a nevelők verik őket, az asszony jelenetet rendezett az igazgatónál, kiabált, fenyegetőzött. Ugyanakkor gyerekei valamennyien szakmát tanultak az intézetben. Egy lánya Németországban pincér, gyakran hazalátogat. Olyankor a kamrában alszik. Egyik fia vállalkozó, jó módban él. Meg is hívta anyját, lakjon náluk Budapesten. Ida hozzájuk költözött, eladta kis házát, de csak fél évig bírta a nagyvárosban. Visszatért szülőfalujába, vásárolt egy házat, s itt *neveli két fiúunokáját* élettársával együtt. Mindkét gyermeket elhagyta az anyja, s az apák nem vállalták a nevelést.

Ida nagy szegénységben neveli a két unokát, *a gyerekek mégis jó tanulók.* A kisebbik ösztöndíjat is kapott. Esélyük van rá, hogy szakmát tanuljanak, s boldoguljanak. Ida a közmunka keretén belül idős parasztemberekhez jár takarítani, mosni, ház körüli munkákat végezni. Azt mondja, jóindulatúak hozzá, nemegyszer reggelivel, ebéddel is megkínálják. Élettársa is közmunkán dolgozik. Ketten szegényesen el tudják látni a két unokát. Életkörülményeik ugyanolyan mostohák, mint Jolánék esetében, a gyerekek sorsa mégsem reménytelen. A polgármester által szervezett *közmunka* és az *élhető, egyenlő esélyeket kínáló iskola* reménytelni mozzanata a szegényes mindennapoknak.

Oláh cigány családok

Tíz interjút készítettem oláh cigány családokkal. Egyet Budapesten, kilencet pedig Hajdú-Bihar megyében. *Budapesten* több úton próbáltam eljutni oláh cigány családokhoz, de *elutasították az együttműködést.*

A budapesti családban a családfő, M. Béla egy magát cigánynak valló fiatal író nyolcvan éves édesapja, aki feleségével él egy lakótelepi panel-lakásban. Az író kb. tíz évvel ezelőtt elhunyt rákban. *M. Béla nem vállalja cigányságát*, azt mondta, ő erről nem akar beszélni, s nem is tartja magát cigánynak. Életéről, s fiával való kapcsolatáról viszont szívesen beszélgett velem. Felesége szülei igen elleneztek házasságukat, mivel *az asszony nem cigány*, apja egyetemet végzett, s viszonylag jómódú családban született. Ezért *szöktetésre került sor*, a tanácsházán esküdtek meg. Még tanújuk sem volt, ott kellett két embert megkérni. A feleség meséli a továbbiakat.

Bori néni: „- Aztán bementünk a templomba. Bélának reszketett a keze, ahogy fogta az enyémet. Mondom, mi bajod... Azt mondja, soha nem volt még esküvőm. Mért, mondom, nekem már volt???.....hát így álltunk ott a templomban, sötét volt, nem volt ott senki. Ez volt a mi templomi esküvőnk.

Aztán hazamentünk a Béla nagybátyjéékhoz, annak a felesége főzött köleskását, az volt a lakodalmi vacsora.”

A házaspár *Hajdú-Bihar megye* egyik kis *falujában ismerkedett meg*, ahol M. Bélát az anyai nagyanyja nevelte. Bori néni szülei pestiek voltak, de a háború alatt leköltöztek falura az anyai nagymamához. Béla bácsi *nem ismerte az apját, anyjának* pedig a *nagymamát tartotta.* Vér szerinti anyja, „Ilus”, csak nagynéha látogatott haza Pestről. Béla bácsi: „-én nagyanyámat ismertem anyámnak. Úgy is hívtam. Tizenkét éves koromig azt hittem, ő az anyám. Egyszer jött haza Pestről Ilus, tudtam, hogy ő lánya a nagyanyámnak és mondom neki, -szervusz, Ilus!- Erre ő: -Ne mondd nekem, hogy Ilus, én az anyád vagyok!- Nahát így tudtam meg, hogy ki a valódi anyám.

K.: – Milyen érzés volt?

Béla bácsi: – Semmilyen. (nevet) Én azután is a nagyanyámat tartottam anyámnak.”

A házaspár Pestre költözve gyári munkásként dolgozott, *két gyermeket nevelt föl. Lányuk ma diplomás kertészmérnök, fiuk író lett*, novelláskötete jelent meg. Annak ellenére, hogy M. Béla nem vállalta fel cigányságát, fiuk cigányként identifikálta magát. Novellái is az angyalföldi munkás-cigány fiatalokról szólnak, s ő maga közösséget vállalt a cigányokkal.

A szülők panellakása az egykori szocialista kispolgári jólét nyomait őrzi, míg fiuk kötöttségektől mentes vándoréretelmiségi-életet élt haláláig. Nem érettségizett le, gyakran utazott külföldre, zaklatott magánéletet élt, három felesége, több élettársa volt. *Nem tudta elfogadni szülei egyen-konzolidált életét, mely a gyár és a panellakás keretei között zajlott.* Kereste a múltját, próbálta meghatározni egyedi-önmagát, míg a betegség ágyhoz nem kötötte. *Novellái apja múltjához kötődnek*, ahhoz a múlthoz, amit M. Béla megtagadott.

Hajdú-Bihar megyében, Újfaluban olyan *oláh cigány családokkal* találkoztam, akik *vállalják cigányságukat. Beszélnek a lovári nyelvet*, sokuk a gyerekeivel csak cigányul beszél. Közülük a legjobb anyagi helyzetben *M. Károly és családja* van, akik *heten élnek* egy százhetven négyzetméteres, kétszintes házban. *M. Károly* negyven éves, *kőműves*, de leszázalékolt. Felesége, *Ágnes rokkantnyugdíjas*. Két ikerfiuk van, Karcsi és Zoli, s egy nagyobb, középiskolás fiuk és lányuk. Velük él még Károly nagybátyja. A most ötödikes ikreknek saját szobájuk van, külön szobában lakik a nagyfiú és a nagylány is. A nagybácsi a vendégszobát használja.

Ágnes szülei Gyöngyösön *lókereskedéssel*, vásározással foglalkoztak, ekhós szekerük is volt. Ágnes igen jól beszél cigányul, magyarul viszont keresi a szavakat, hangsúlya éneklő. A tiszta konyhában fogadnak, ami nappaliként szolgál. Főzésre az alsó szinten lévő konyhát használják. Az udvaron még ott a műanyag sátor, előző nap ünnepelték a nagylány ballagását. *Ötven felnőttet és harminc gyereket láttak vendégül*. Jöttömmre az egész család a tiszta konyhába sereglük, Károly a főhelyre ül, mellé a felesége. Megadják a módját a beszélgetésnek. Károly kijelenti, hogy ő szívesen beszél a cigány kultúráról, ha ez engem érdekel. Pár szót váltunk cigányul, Károly értékeli a tudásomat. Elkezd lovári nyelven beszélni, de néhány mondat után udvariasan mindent lefordít magyarra. Elmeséli feleségével való megismerkedésének és *házasságának történetét*:

Nyolcan voltak testvérek, s mikor bátyjai mind megnősültek, elhatározta, ő is feleséget keres magának. Apjának volt egy jó ismerőse Gyöngyösön, akinek eladó lányai voltak. Apa és fia útra kelt, leánynézőbe. Károlynak azonban nem tetszettek az eladó lányok, akiket otthon talált. Ezért az ismerőssel beültek a kocsmába sörözni. Ekkor nézett be Ágnes, apját keresve. Károlynak azonnal nagyon megtetszett, beszédbe elegyedett vele. Ágnes eleinte elég „gizdán” –büszkén – viselkedett, nem merté elárulni az apjának, hogy neki is tetszik Károly. A fiatalember azonban kijelentette, hogy Gyöngyös messze van Újfalutól, neki nincsen ideje hosszasan ide járni udvarolni. Ágnes döntse el most rögtön, hozzá jön-e feleségül. Károly apja, amikor meghallotta fia szándékát, rögtön rendelt egy láda sört, s annak rendje és módja szerint megkérte a lányt apjától. Akkor már sok cigány körük gyűlt a kocsmában, ismeretlenek is, mindenki itta az áldomást. Ágnes apja kijelentette, hogy a lányának kell döntenie. De Ágnes kérette magát. (Miközben Károly hosszadalmasan, ráérősen meséli a történetet, – látszik, hogy nem először –, a felesége kedvesen nevetgél. A gyerekek és a nagybácsi érdeklődve figyelnek, bár nyilvánvaló, hogy sokszor hallották már az egyes fordulatokat.) Ekkor azonban indult az állomásról az utolsó vonat. Mindannyian felszálltak. Amikor a vonat odaért a külvárosi cigánytelephez, ahol Ágnes családjának le kellett szállni, a lány apja

egyenesen megkérdezte Ágnest, tetszik-e neki Károly. Amikor Ágnes szégyenlősen igennel válaszolt, az apa kiadta az utasítást, hogy akkor menjen egyenesen velük Újfaluba feleségnek. Ha rosszul bánnak vele, legfőljebb hazajön. Így is történt, Ágnes egy szál ruhában továbbutazott.

„Ágnes: Jó helyre mentem, jó sorom lett. Nem bántam meg. Ennek már húsz éve.

K.: – Esküvő volt?

Károly: – Ugyan, minek? Ettünk együtt egy ebédet. Meg a feleségem nem is volt lány, amikor elvettem. Az apósom akart esküvőt, de hát ugye nem voltál már lány (Ágneshez fordulva), akkor meg minek esküvő?! (ezt némi csúfondáros évődéssel mondja.) Akkor házasodtunk össze, amikor a ház építésére a szocpolt igényeltük.”

Ebben a történetben *keverednek a hagyományos és a modern elemek*: A feleséget az apa kommandálja, de választani a fiataloknak kell. Akik anynyiban őrzik a hagyományt is, hogy nem tartanak esküvőt, mivel a lány már nem szűz.

A házat Károly építette föl rokoni és baráti segítséggel, kalákában. Ő faragta a csigalépcsőt, készítette a lambériát. Arra már nem jutott pénzük, hogy kívülről bepucolják, kifessék a falakat, a padlózás sincsen készen. Károly beteg lett, nem tud munkát vállalni, közhasznú munkára pedig nem hívják.

„Ágnes: – Én bementem a kisebbségi önkormányzathoz, de ott az a nő nem törődik idegen cigányokkal.

K.: – Magyar cigány?

Ágnes: – Nem, igazi cigány, oláh cigány, csak aki nem a rokonsághoz tartozik, azt nem segíti. A rokonságának vesz lap-topot, mindent, másnak meg nincsen pénz. Én meg nem foglalkozok amúgy a cigányokkal! Itt az utcában is csak egy cigány család lakik, a többi magyar. Én nem nagyon foglalkozok cigányokkal, nem ismerem őket, ennek a rokonságát se. Úgy-hogy nem segít semmit nekünk.”

A fenti néhány mondat *bonyolult identitásproblémákat* összegez: Egyrészt az *igazi cigányok az oláh cigányok, a magyar cigányok nem igaziak*. Másrészt, *ha valaki nem rokon*, vagy nem jó ismerős, *nem lehet a segítségére számítani, hiába „igazi cigány.”* Ágnes *„nem foglalkozik”* a cigányokkal, fontosnak tartja, hogy az utcájukban főleg magyarok lakkak. Ez a szemében emeli a lakóhelyük presztizsét. De mondandója úgy is érthető, hogy *hangsúlyosabban kellene cigánynak lenni ahhoz, hogy számíthassanak a kisebbségi önkormányzat segítségére*.

Károly elmeséli, többször fölvetődött benne, hogy indul a kisebbségi önkormányzati választáson. A probléma csak az, hogy *nincsen pénze korteskedni*, megvendégetni az esetleges támogatóit. Enélkül pedig nincsen

esélye. *Ágnes rokkantnyugdíjat kap, mivel néhány éve depressziós lett. Betegségének története egyben láttelel a magyar egészségügyről is.*

Az új házba való beköltözésükkor teherbe esett. De mivel már volt négy gyerekük, úgy döntöttek, az abortuszt választják. Az asszony befeküdt a helyi kórházba a műtetre, néhány hét múlva, a kontrollvizsgálatkor egy másik orvos viszont megállapította, hogy még mindig terhes. Akkor már „túl volt az időn”, nem lehetett megismételni az abortuszt. Ágnes rendszeresen járt terhes-vizsgálatra, a megváltozott helyzetben már várták az új jövevényt. Minden jel arra mutatott, hogy egészséges lesz. Bejelentkeztek szülésre Debrecenbe, a klinikára, mivel az asszony már három császármetszésen esett keresztül, s számítani lehetett rá, hogy nehéz szülés lesz. A helyi kórház orvosai azonban lebeszéltek őket a tervről, mondván, hogy ők is jól le tudják vezetni a szülést. Ágnes nagy nehezen ráállt, nem akart összeveszni az orvosokkal, akik kezelték. A szülést követő napon azonban bejelentették neki, hogy az újszülöttet átvitték Debrecenbe. A következő hír a gyerek halálhíre volt. Ágnes akkor rosszul lett, be kellett vinni az ideg-osztályra. Utána szálalékolták le, azóta sem jött teljesen rendbe. Károly elmondása szerint minden egyes alkalommal komoly paraszolvenciát adtak az orvosoknak, ami nekik nagy megterhelést jelentett. Máig nem értik, hogy történhetett egymást követően két ilyen műhiba.

A sikertelen abortuszt csak Ágnes többszörös panasa és orvoshoz bejelentkezése után vették észre, majd a terhes-gondozás során mindvégig *egészségesként regisztrálták a gyereket. Három császármetszést követően a házaspár jogosan gondolta, hogy az újabb szülés kockázatos klinikai háttér nélkül. A helyi kórház orvosai mégis magabiztosak voltak, majd az anya engedélye, sőt előzetes értesítése nélkül küldték Debrecenbe a csecsemőt. Úgy tűnik, sorozatos hibákat vétettek, végül jogsértést követtek el. Az anya a nővértől tudta meg, többszöri rákérdezésre, hogy a gyereket légzési problémákkal a klinikára küldték.*

„Ágnes: – Csak nekem nem mondták meg az orvosok. Nekem az első három szülésem is császár volt, egy negyedik császár, gondolhatták volna, hogy nem fog egyszerűen menni!!! Mégis marasztaltak, hogy ne menjek a klinikára. Aztán a gyerek egy hétig élt! Haza se tudtuk hozni, az összes nővérem adtam pénzt, annak is, aki nem foglalkozott velem. Nem tudtam, melyik lesz ott a szülésnél. Hiába! Rengeteg pénzünk elment. Én meg tönkrementem. Nagyon vártuk már azt a gyereket. Hiába, hogy először el akartam vetetni, de a terhesség alatt már vártuk. Úgy tudtuk, hogy egészséges lesz.”

Károlyéknak eszükbe sem jutott, hogy a kórháztól jogi és anyagi elégtételt vegyenek a feleség betegsége és leszázalékolása miatt. Az orvosok olyan hatalmat képviselnek a szemükben, akiket megfizetni kell, nem fel-

jelenteni. Számukra *elérhetetlen társadalmi messzeségben élnek az egészségügy dolgozói, akik lehet, hogy megvesztegethetők, de nem számonkérhetők. Sőt, a hálapénz szemükben nem is annyira megvesztegetés, mint inkább a nagy hatalommal bíró világi istenségeknek jogosan járó áldozat az egyszerű földi halandók részéről.*

Ugyanilyen *elérhetetlen hatalmasságokként kezelik az iskola vezetőit is. Az ikerfiúk egyike, Karcsi az „eltérő tantervű” iskolába jár. Apja szerint azért küldték oda a tanítók, mert gyenge fizikumú volt és logopédusra volt szüksége. Rajztanára azt mondja róla, ragyogó intellektusú gyerek. Kitűnő tanuló, rajzversenyeket nyer. Magam kevés ilyen élénk tekintetű, értelmes és kiváló modorú gyerekekkel találkoztam. Talán a körösszegi Dávidhoz hasonlítható. Karcsi státuszára és fejpenzére azonban szüksége van a helyi kisegítő iskola tanítóinak, ezért nem küldik átminősítő vizsgálatra. Kérdésemre, hogy a szülők miért nem kezdeményezik az áthelyezést, az apa bizonytalanul válaszol. Gondolt már erre, mindig el is határozza magát, de nem akar rosszat a gyerekeknek. Nem akar összeveszni a tanárokkal.*

Vagyis nem hisz abban, hogy sikeresen képviselhetné fia érdekeit a tanárokkal szemben. Pedig fontosnak tartja az iskolát, örül, hogy a másik ikerfiú, Zoli az általános osztályba jár, és a nagyobbak mindketten továbbtanulnak. *Karcsi a négy gyerek közül a legértelmesebb és legtehetségeesebb, mégis az ő sorsa kétséges. Pusztán azért, meg vékonydongájú. Ez egy ürügy ahhoz, hogy eltéríthessék a boldogulásától. Hogy feltölthessék vele a szükséges létszámot.*

Egy középosztálybeli nem cigány családdal ezt nem tehetnék meg, mert a szülők érvényt szereznének jogaiknak. Károly, bár értékes kőműves-szakmája van, impulzív, ambíciózus férfi, nincsen tisztában a jogaival és a lehetőségeivel. Nem volt még olyan tapasztalata, hogy érvényesíteni lehet az érdekeit.

Tudatában van annak, hogy cigány, s emiatt hátrányokat szenved, de nem tud fellázadni ez ellen a sors ellen. Minden vele történt esemény ugyanis azt jelzi, hogy nincsenek esélyei. Egy éve a feleségével egy nyilvános rendezvény után be akartak menni egy helyi discóba. Ágnest az ajtónálló biztonsági őr beengedte a többi asszonnyal együtt, de Károllyal közölte, hogy „*ide cigányok nem mehetnek be!*”, s nem is engedte őt belépni. Amikor Károly szavá tette, hogy ez jogellenes és bíróságra fog menni, az őr azt válaszolta, hogy semmi értelme, mert ez *magántulajdonban lévő szórakozóhely, azt csinálnak, amit akarnak.*

Károly nem tett följelentést, és nem tudta, hogy tehetett volna. Megpróbálhatta volna, hogy érvényt szerezzen a jogainak. De sem ebben az esetben, sem a fia érdekében nem mer lépni, mert *nincsen sikeres precedens a hasonló ügyekben ezen a vidéken. Nagy érzelmi töltéssel beszél*

arról, hogy Magyarországon „diszkrimináció” van, hogy „büntetlenül lehet kisebbségellenes, zsidóellenes, cigányellenes jelszavakat hangoztatni”. Bírálja a politikát, mely ezt megengedi. Szenved attól, hogy nincsen kapacskodója, nincsen segítség, amivel megvédhetné magát és az övéit.

Károlyék kétszintes, többszobás családi házban élnek heten, mégis szegények. Az anya rokkantnyugdijas, az apa beteg s négy iskolázandó gyerekük van. Nem tudják befejezni a ház belső tereit, bevakolni a külső falakat. 2004. szeptemberétől az iker fiúk, Karcosika és testvére nem kap ebédet az iskolában, mert a szülők nem tudják fizetni a hozzájárulást. A konyhán igyekeznek a számukra félretenni a maradékot, a reggeli tejet, de ez nem jelent rendszeres étkezést. Karcosika nagyon sovány, eleve a testi fejletlensége miatt utasították az eltérő tantervű iskolába. Ez a hátránya most tovább nő.

Sz. Zs.-né, Judit (30 éves) szintén négy gyereket nevel férjével. Nekik azonban nincsen saját házuk, a városközpontban bérelnek egy négy szobás házat kerttel, havi harmincezer forintért.

Judit: – „Nagyon sok helyen kerestünk albérletet, de amikor meglátták a négy gyereket, meg azt, hogy *cigányok vagyunk, nem adták ki nekünk a lakást*. A végén a *férjemnek egy ismerősén* keresztül sikerült.”

Judit férje nem cigány, egy vállalkozónál dolgozik áruszállítóként, sokszor éjszakai műszakban. Jól keres, a család semmiben nem szenved hiányt, de saját lakást venni nem tudnak. A gádzsó férj kapcsolatai nélkül viszont bérelni sem tudnának, hiszen Juditot és a gyerekeket mindenütt elutasították.

Első látogatásomkor a házban tartózkodott *Judit testvére is két kis gyerekével. Barcelonából utazott haza, akkor úgy mondta, „látogatóba”*. Az arcán lévő kék foltok azonban másról tanúskodtak. Az interjú után találkoztam vele a városba, albérletet keresett. Később mesélte el Judit, hogy *húgának spanyol férje van, mindenük megvolt otthon, de a férj megverte őt, ezért hazautazott, s itthon keres szállást és munkát. Juditék a négy szobából csak kettőt használnak, ezért húga arra számított, hogy náluk is elfér. Judit férje azonban nem akarta befogadni őket, érvénytelenítve azt a cigány családok körében dívó mentalitást, hogy a fedél nélkül maradt rokonokat feltétel nélkül befogadják. Judit azonosult férje érdekeivel, akinek az éjszakai műszakok után csendre és nyugalomra van szüksége, s zavarták őt a hangosan spanyolul kiabáló gyerekek, akik állandóan az ő konyhájukban játszottak. Ezért két hét után elküldték Annamáriát, aki nem talált albérletet, s *odaköltözött anyjához, a szomszéd faluban lévő cigánysorra*. Judit szerint „*nagyon sok ott a cigány*”, napirenden vannak az italozások, verekedések. Ő maga menekült onnan, s gádzsó férjével kifejezetten olyan környéken bérlik a házat, ahol nem laknak cigányok.*

Annamária Barcelonából először anyjához utazott, de ő is megriadt a környezettől, ahol felnőtt, s bekérezkedett hűgához. A befogadás azonban nem jött létre, ezért visszakényszerült a cigánysorra. Pedro, a nagyobbik fia most öt éves, csak spanyolul tud. Kérdés, hogy hogyan lesz képes elkezdeni az iskolát a nyelvi problémák miatt. Annamáriának nincsen állása, a környéken nehéz munkát szerezni. Judit elbeszélése szerint erősen iszik is, s úgy tűnt, ő nem hajlandó föl vállalni húga gondjait, leköti őt saját négy gyerekének nevelése.

Orsi, a második gyerek most 11 éves és csak harmadik osztályba jár, a kisegítő iskolába.

Judit: – „...itt azt mondják a tanárok, hogy az *élmény számít*, hogy a gyerekek *élménye* legyen. A nagy iskolában csak hajtják őket, meg kiabálnak velük. Az is igaz, hogy Orsi most már negyedszer járta az elsőt. Most 11 éves és most megy harmadikba. (Az interjú augusztusban készült. B.Á.) Nem is tudom, mikor fogja elvégezni a nyolcat. Most hányadikba kellene járni, Ági néni?

K.: – Ötödikbe.

Judit: – Hát igen. Ez így nincsen jól. Nagy nehezen tud olvasni...

Meg hallom, hogy *akik elvégzik ezt a kisegítőt, rögtön utána küldik a gyerekeket dolgozni a nyomdába*. Nem tanulni, dolgozni! Hát én ezt nem akarom Orsinak. Nem tudom, ezek a tanárok hogy gondolják. *Lökdösní a gyerekeket ide-oda...*”

A kisegítő iskola tanárai az ÉLMÉNY divatos jelszavával próbálják meggyőzni a szülőket arról, hogy a gyerekek jobb, ha eltér a tanterv az átlagostól. A következményekről viszont nem tájékoztatják őket. Judit gondosan neveli a gyerekeit, eljár minden olyan rendezvényre, ahol az iskoláról van szó. Mivel vállalja a cigányságát, beszél is cigányul, a cigány önkormányzat gyűlésein is megjelenik.

Judit: – „Most pár hete volt itt ez az asszony Budapestről. Hogy is hívják...Viktória...milyen Viktória???

K.:-Mohácsi Viktória?

Judit: – Igen. Az. Na és összehívta a cigány önkormányzatba a szülőket, és mondta, hogy *a gyerekeket a normál iskolába kell járatni*. Az egyesbe. Hogy kérvényezzük és intézzük el, hogy a gyerekek oda járjanak, ahol a magyarok gyerekei is járnak. Én akkor ennek nagyon örültem, mert az mégiscsak biztos jobb iskola. De amikor mentünk az igazgató nőhöz, az nagyon föl volt háborodva, hogy a Mohácsi Viktória nem ismeri itt a helyzetet, mér szól bele. És akkor *én ezt láttam, hogy itt hiába kérvényezek. Meg nem akarok én a gyerekek rosszat*. Itt tizen-tizenötön vannak egy osztályban, az egyesben meg huszonöt-harmincan. Hogy tudnak akkor ott

velük foglalkozni? Orsi itt jó tanuló. Négyes-ötös. Szeret iskolába járni. Most úgy látom, hogy neki itt jobb. Nem akarok én belekeveredni semmi vitába az igazgatónővel.”

Pár hónap múlva Judit mégis elvitte a megyeszékhely nevelési tanácsadójába Orsit felülvizsgálatra. (Magam is ezt tanácsoltam neki.) Ott megvizsgálták a kislányt, majd azt mondták, hogy az osztályban is meg szeretnék nézni, tanulás közben. Tehát dolgavégezetlenül küldték el Juditot, azzal, hogy a városi ügyvédnő is fel fogja keresni a félév során. Erre mindeddig nem került sor. Judit sérelmezi, hogy a saját pénzén kell mindent intézni, nekem pedig az jutott eszembe, hogy a cigány családok nagy részének nincsen pénze útiköltségre, hogy beutazzanak a megyeszékhelyre. Judit jó anyagi helyzetben van, mégis várakozásra kényszerül. A többség viszont el sem tudja kezdeni a procedúrát. A megyeszékhely szakemberei nem érdekeltek abban, hogy konfliktusba kerüljenek a helyi vezetőkkel. A budapesti politikusok pedig a cigány családokat küldik a tűzvonalba. Holott mindez megoldható lenne független áthelyező bizottságok kinevezésével, akik felülvizsgálnák a gyerekek iskolai helyzetét. Ez viszont pénzt és energiát igényel. A családok nem lesznek képesek kiharcolni az iskola-vezetéssel szemben az érdekeiket. Példa erre Judit esete, aki gondos anya, tájékozott, jó anyagi helyzetű, de nem akar lányából esetleges bűnbakot csinálni az iskolában.

Még nehezebb azoknak a családoknak a sorsa, ahol valóban beteg, speciális igényű gyerekek vannak. R. Csabáné (40 éves) hatgyermekes anya két beteg gyereket nevel férjével. Újfalú kertés házaspárban laknak, egy szegényesebb utcában, de a ház jól karban tartott. Legkisebb gyermekük, Kitti 9 éves, Down-kóros. Tizenhét éves lányuk, Gizi 75%-os rokkant, depresszió miatt. Maga az apa is leszázalékolt, 50%-os rokkantságot kap, szintén depressziós tünetei vannak.

Az anya a hatodik terhességével is rendszeresen járt terhesgondozásra, elvégezték az ultrahangos-és egyéb vizsgálatokat, de az orvosok nem jelezték, hogy a gyerek betegen fog születni.

Gizi: – „Csak a születése után két nappal jött be az orvos, és mondta, hogy Down-kóros. Gondolhatja...Ezt meg kellett volna tudni előre mondani. Ki kellett volna tudni mutatni előtte. Ez egy olyan betegség, hogy ki lehet mutatni. Ha ezt előre tudjuk, akkor ugye másként intézkedik az ember. De amikor megszületett, már az én gyeregem volt, nem adtam ki a kezemből. Az intézetben nem törődnének velem úgy, mint én. Nem tudok beszélni, de érti, amit mondunk neki, mi is értjük, hogy mit akar. Ott tönkretennék. Meg rossz a szíve, nyitott az egyik szívkamra, a gyomra is beteg és mozgássérült. Az egyik lába beteg. Állandóan orvoshoz kell vinni. Az a gyógyszer, amit a Down-kórra kap, 16 ezer forint két hétre.”

Meglepő, hogy a vizsgálatok ellenére sem tudták az orvosok diagnosztizálni a gyerek halmozott betegségeit. Ha Gizi magánorvoshoz járt volna, nyilván sor került volna kiegészítő vizsgálatokra is. Így viszont a család magára maradt a súlyosan beteg gyerek nevelésének terheivel. Ugyanis a családsegítőben úgy informálták Gizit, hogy nem jár semmiféle juttatás a drága gyógyszerek költségeire. Megkérdeztem egy budapesti jogvédő iroda jogászát, aki szerint Kittinek járna a közgyógyellátás.

(Közgyógyellátási igazolványt normatív alapon az kaphat, akinek családjában az egy főre eső átlagos jövedelem az utolsó három hónapban kisebb volt 23 200 Ft-nál, de havonta rendszeresen 2320 Ft-nál többet kell vagy kellene gyógyszerre költenie, ha kiváltja a neki felírt recepteket. Mindezt évente újra kell igényelni.)

Erről a lehetőségről a családsegítőben nem informálták Gizit, holott Kittin kívül az apa és a nagyobbik lány is drága gyógyszereket szed.

A családban tehát a súlyos betegségek és az információk hiánya együtt okoznak sokszor megoldhatatlan problémákat. Az egyetlen segítség, hogy Csaba, a legidősebb fiú kőműves lett, már 26 éves. Pesten dolgozik, albérletben lakik, de ennek ellenére rendszeresen hazajár és segíti a testvéreit.

A két szülő éveken keresztül ugyanabban a helyi gyárban dolgozott, szépen kerestek, nagy, kétszintes családi házat építettek. De Kitti születésével úgy megnöttek a kiadásai, hogy el kellett adniuk a házat, s a jelenlegi kisebbet vették meg. A különbözetből fedezték Kitti gyógyíttatását. Fel sem merült, hogy a gyereket intézetbe adják, pedig akkor meg tudták volna őrizni megszokott életszínvonalukat.

Ezt követően néhány éve az apát az utcán ismeretlenek nagyon megverték. Fizetésnap volt, talán a pénzét akarták elvenni. Ekkor kezdődött a családfő depressziós betegsége, aminek leszázalékolás lett a vége. Mostanában naphosszat alszik az erős gyógyszerek mellékhatása miatt. A legnagyobb lány depressziója kisgyerekkorában kezdődött, a hatodik osztályból kimaradt. Ő volt a család első betege.

Gizi azt tervezi, hogy ha lejár a gyed Kittivel, visszamegy a gyárba dolgozni, hiszen legalább egy keresőre szükség van. Csak Kitti felügyeletét lesz nehéz megoldani. Később sem szeretnék ugyanis intézetbe adni őt. A Down-kóros gyerekeknek ez a feltétel nélküli elfogadása csodálatra készítet. Csak az ad okot némi aggodalomra, hogy ki lesz a gondozója, ha anyja visszamegy a gyárba. A nagyobbik lány, Gizi nem jöhet szóba az anya szerint. Ő is súlyos beteg, egyik beteget nem lehet a másikra bízni. Az apa szintén nagyon rossz állapotban van, a két kisebb fiútestvér még általános iskolás. Marad Renáta, a kisebbik lány, aki most megy hetedikbe. Ő egészséges, mégis az eltérő tantervű iskolába jár.

„K.: – Hogy kerültél a kiegészítőbe?”

Renáta: – Elsőben azt mondták a tanárok, hogy oda kell menni.

Gizi (az anya): – Aztán már nem akart átmenni a másikba, de nem is mondták neki. Jó tanuló, négyes. Bár ebben az iskolában vannak olyan dolgok! Képzeld el, egyszer Reni tetvesen jött haza...

Meg ahogy ott sok gyerek kinéz! Rongyos ruhákban, negyvenes cipőkben a kis gyerekek!! Pedig azok a szülők is ugyanúgy kapják a családit, mint én. Mért nem a gyerekekre költik?! Én nem vetem meg a cigányokat, beszélek is cigányul a gyerekekkel –ők már nem akarnak- de ahogy némelyik cigány családban nevelik a gyerekeket, az borzasztó!”

Az anya számára érthető módon, *sokadrangú probléma*, hogy. *az értelmes, jó tanuló Renáta miért jár kiségitőbe*. Nincsen módja és ideje azon gondolkodni, hogy így hogyan talál munkát.

Nem mondja ki, de majdnem biztos, hogy *Renáta feladata lesz Kitti gondozása*, ha Gizi visszamegy a gyárba. Akkor viszont *az ő jövője is végképp bizonytalanná válik*.

Gizi csak négy osztályt végzett, mert beteg anyját kellett ápolnia gyerekkorában. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) olyan *meleg szeretettel és értően bánik Kittivel, mint egy gyakorlott gyógypedagógus*. Beszélgetésünk elején olyan benyomást tett rám, hogy azt hittem, érettségizett, tanult nő. Még azt is el tudtam képzelni, hogy főiskolára járt. *Rövid távon nagyon gondosan, felelősen bánik gyerekeivel, hosszú távra azonban nem tud tervezni*. Ahhoz túl sok és túl súlyos probléma terheli a családot. Az ő esetükben igazán nagy szükség lenne egy *komplex családsegítő programra*. Három súlyosan beteg ember terhét egy családtag sem tudja magára vállalni. A családsegítő azonban még minimális támogatást sem nyújt, az alanyi jogon járó közgyógyellátást sem intézték el. Gizi az én biztatásomra adta be a kérvényt a jegyzőhöz, s akkor kapta meg a közgyógyellátási igazolványt a kislány, holott ez kilenc év óta járna nekik. Ilyen körülmények között Renáta problémája, mely a helyi cigány családok körében tipikus, ebben az esetben súlytalanná válik.

Három olyan családot is meglátogattam Újfaluban, ahol nincsen egészségügyi probléma, viszont a szegénység szemmel látható. Mégis, a három család igen *különbözőképpen viszonyul* a saját helyzetéhez.

N. Béláné, Gyöngyi (47 éves) tíz gyereket szült, jelenleg hatan laknak még otthon. Férje közmunkákon keres némi pénzt. A család azon a cigánysoron lakik, ahol Jolánék, a vizet az utca végéről kell hordani. *A ház, amelyben laknak, rendkívül elhanyagolt, inkább kunyhó benyomását kelti*. Két kis szoba, ami tele van ágyneművel, és egy előszoba-szerű, parányi konyha. Nincs is hová leülni, az udvaron ülünk le, nekem hoznak egy rozszant széket, Gyöngyi egy fölfordított vödörre ül, a gyerekek körben állnak. Gyöngyi testes, elhanyagolt külsejű asszony, *a gyerekek viszont mind tiszták, rendezett ruhákban vannak*. Éppen a vasárnapi ebéd készül, három

kiló húsból sütnék fasírozottat. Az anya energikus, jókedélyű, a gyerekek is beszédesek, vidámak.

Gyöngyi elmondja, hogy *régebben egy három szobás, kényelmes lakásban laktak bérleti díjért a fő utcán*. De egy vállalkozónak szüksége volt a telekre, s megvette az önkormányzattól. Akkor költöztek ki ide, a cigánysorra.

Gyöngyi szeretné kérvényezni, hogy a hat itthon lakó gyerekekre való tekintettel utaljanak ki nekik egy *nagyobb lakást*, de nincs sok remény, hogy megkapják. Nem is biztatja őket az önkormányzat. Mindenesetre *nyomot hagyott a családi légkörön az a tény, hogy a tíz gyerek egy tágas lakásban nevelkedett fel*. A gyerekek derűsek, kedvesek, bizakodóak, az anya határozottan utasítja őket a tennivalókra, *nyoma sincsen az elkeseredésnek*. Mintha a jelenlegi nyomorúságos helyzetet csak *átmeneti állapotnak tekintenék*, s nem tudnák elképzelni, hogy így is maradhat.

Havi *nyolcvan-kilencvenezer forintból gazdálkodnak* Gyöngyi elmondása szerint. Ez mellé az önkormányzattól mindig kapnak bálás ruhát, ruházkodásra nem kell költeni. *Az anya fontosnak tartja az iskolát*, már a családi pótlék miatt is. Meséli, hogy sok szomszéd kiveszi az iskolából a gyerekeket és elküldi idénymunkára. Télen viszont nincsen munka és kiesik a családi pótlék is. Úgy tűnik, hogy ő minden lehetőséget igénybe vesz, ami adódik, s valószínűleg a tíz gyerek miatt a családsegítő is hajlamosabb arra, hogy támogatást nyújtson. *Valamennyi itthon élő gyerek tanul*. A legnagyobb fiú, Rómeó szakiskolába jár, a 18 éves Éva most végez egy tizenkét évfolyamos iskolában. Közepes tanuló. Két évvel fiatalabb húga ugyanoda jár. Zorán, a legkisebb fiú 12 éves, szépen rajzol, jó lett a bizonyítványa.

Gyöngyi igen szigorúan neveli a gyerekeket, különösen a lányokat. Segíteniük kell a főzésben, ők viszik-hozzák Zoránt az iskolából még jelenleg is. A lányok szerint sok gyerek kábítószerzik ezért nem engedik Zoránt iskola után máshová menni. Kísérik haza. *De a lányok se járhatnak discóba-moziba*. Este hatkor otthon kell lenniük, hét végén is. Tévészethetnek, magázhatnak, de fiúkkal nem mehetnek el. *Gyöngyi nem akarja, hogy hamar terhesek legyenek*, gyereket vállaljanak. Határozott elképzelése van arról, hogy *minden gyerekeknek be kell fejezni az iskolát, s szakmát kell szerezni*. Úgy tűnik, *a gyerekek ezt respektálják*. Nincsen kizárva, hogy Gyöngyiben *mély nyomot hagyott a valamikori kényelmesebb életforma a nagy lakásban*, s azt akarja, hogy *gyerekei törjenek ki a jelenlegi nyomorból*. Látszik, hogy nem is nagyon akar itt berendezkedni. Az udvar gondozatlan, épp hogy csak a gáz irtották ki az ajtó előtt. Se konyhakert, se kerítés nincsen. Talán ők az egyetlen, általam ismert oláh cigány család, ahol erőteljesen megfigyelhető az a *tudatos törekvés, hogy az iskolázás révén változtassanak a helyzetükön*.

Mindeközben *erős cigány-identitása* van nem csak az anyának, hanem a gyerekeknek is. Valamennyien jól beszélnek cigányul, egymás kö-

zött ezt a nyelvet használják. *Az iskolai előmenetel tehát nem zárja ki esetükben a cigány azonosságtudatot.*

H.-né Anikó (46 éves) hat gyerekes anya. Már két csecsemőkorú unokája is van. *Férje két éve halt meg* rákban. Építőipari segédmunkás volt. Anikó *legidősebb fia, Sanyi* most huszonhat éves. A 84 éves nagymamával lakik egy szomszédos faluban. *Neki sikerült szakmát szerezni*, jól keres. *A két nagyobbik lány* viszont *nyolcadik után abbahagyta a tanulást*. Mindketten a kisegítőbe jártak.

„K.: – Hogy kerültek a gyerekek a kisegítőbe?

Anikó : – Hát az első kettőnek a tanárok javasolták, hogy ott könnyebb lesz nekik. Aztán a férjem azt mondta, menjen oda a többi is, így csak egyfelé kell intézkedni, nem kétfelé szaladozni.”

Ily módon a harmadik kislány, Katika most megy negyedikbe a kisegítőben, Pisti, a tizenöt éves fiú most bukott meg ötödikben, mulasztások miatt. Évet kell ismételnie.

„Pisti : – Most buktam meg ötödikben. Újra kell járnom. Nem szeretek iskolába járni. Szar hely.

K.: – Miért?

Pisti : – Hát ott kiabálnak a gyerekekkel. Meg ha valami nem tetszik a tanárnak, akkor jön a körmös. Nem jó. Inkább másfelé megyek.”

Katika viszont jó tanuló, hármás-négyes. Egy időben átvette Pistitől az iskolakerülést, de az anyja meg tudta őt győzni, hogy fontos az iskola. Nem így Pistit, aki vagány, zabolátlan fiú, s a tanárok nem találnak hozzá utat.

A családdal él még Attila, Anikó házasságon kívül született fia, de róla nem beszélt az anya.

A legidősebb lány egy éve férjhez ment, a hátsó, szoba-konyhás kis házban lakik férjével és egy éves kislányukkal, Izabellával. A többiek az első, két szoba-konyhás házikóban laknak, itt van velük a másik nagylány, Móni pár hónapos csecsemője, Erik is.

„K.: – Mónika párja nem lakik magukkal?

Anikó: – Őt én nem engedem ide be. Móni megesett. Ő még gyerek, de az a férfi harminckét éves. Van felesége, két lánya. Olyan idősök, mint Móni meg Kati. Meg van egy élettársa, az most terhes. Úgyhogy ő ide nem teheti be a lábát.

K.: – Láta a gyereket?

Móni: – Láta. (mosolyog)

Anikó: – Jövő héten megyünk a bíróságra, mert nem akar gyerektartást fizetni. Ott meglesz a bizonyítás, hogy övé a gyerek, mert a nevére se akarta venni. Azért H. Erik. Én ragaszkodom hozzá, hogy ami a gyerekeknek jár, azt megkapja.

K.: – Cigány ember az illető?

Anikó: – Igen. (buzgón bólogat hozzá) Én mondtam Mónikának, hogy már nagy lány, lehet discóba járni, minden, de annak megvan a módja, hogy ne legyen gyerek. Most, hogy már megesett, én nagyon szeretem az unokámat. Én szoktam dajkálni. Az anyjánál csak addig van el, amíg szopik, vagy teáztatja. Utána sír. Éjjel-nappal. De én nem hagyom sírni, járkálok vele, dajkálom, nálam nem sír. Én vagyok a mama. Amíg én élek, jó dolga lesz.”

Anikó tíz évvel látszik idősebbnek a koránál, nagy felelősség van rajta. Ugyanakkor gyönyörű, öntudatos asszony, tökéletes fogsorral, szép hosszú, fekete hajjal, mint egy matriarcha. Úgy is viselkedik, mintha unokájának ő volna az igazi anyja. „Muro shavo!!!”- mondja neki cigányul, s majd elolvad a gyengédségtől. Ami az érzelmi biztonságot illeti, abból ebben a családban nincs hiány. Anikó összetartja a gyerekeit, akik nyugodtak, derűsek a rémisztő szegénység ellenére.

A házban az ágyakon és a vaskályhán kívül semmilyen bútor nincsen, se asztal, se székek. A falak piszkosszürkék a szénfűtéstől és málladoznak. Ajtót sehol sem látok, augusztus vége van, **az ajtónyílásokon** piszkos, *szakadozott függönyök lógnak*. Anikó a döngölt padlóra pöccinti a cigarettahamut, s látszik, hogy régen volt söprés. *Az egyetlen komfort, hogy a vízcsap az udvaron van*, nem kell vízért kijárni az utcára.

A két nagylány azzal, hogy gyereket szült, *nemcsak a szakmaszerzés lehetőségét veszítette el, de fejenként havi húszezer forintot is*. Ennyi volt ugyanis az *árvasági járadék*. Ez most már csak a két kisebb gyerek után jár.

Az a közkeletű előítélet tehát, hogy a cigány lányok a családi pótlék miatt szülnék gyereket, ebben az esetben sem igazolható. *A családi pótlék összege csak a töredéke az árvasági járadéknak*, vagyis a két csecsemő érkezése komoly bevételcsökkentést jelent a családnak. A két lány gyereket akart, mert ha partner van, ez a természetes. Mónika nagy szeretettel gondozza Eriket, annyszor szoptatja meg, ahányszor megéhezik. Sok teje van, jut belőle nővére egyéves kislányának is, aki még mindig szopik. Sőt, a szomszéd család nagyobbacska gyerekének is visz belőle, aki sokszor éhezik. A szegénységnek ezen a szinten is sok fokozata van.

„Anikó: – Képzeld el, ezek a szomszédok olyan szegények, hogy az ágy lába téglából van kirakva. Annak a gyereknek sokszor nincsen mit enni. Olyan sovány. Gondoltuk, ez a kis anyatej jót tesz neki. Kár lenne kiönteni, mert Móni naponta kétszer fej.

Móni : – Láttam is, hogy kikerekedett, amióta viszem neki a tejet.”

Anikóék családjában nincsen éhezés, de *a jövő körvonalai alig látszanak*. A legidősebb fiút leszámítva *senkinek nincsen szakmája*, Mónika egyelőre nem kap tartásdíjat. Anikó azt tervezi, hogy lányai, ha a csecsemők nagyobbak lesznek, elmennek majd *közmunkára*. Mónika ez ellen fel-

háborodottan tiltakozik, *számára ez lealacsonyító lenne*. Valami kedvére való alkalmi munkára számít, amihez itt nem könnyű hozzájutni. Ha Anikó két kisebb gyereke sem kapja már az árvaságit, súlyos nélkülözések elé nézhetnek.

Anikó nem tudja igazán felmérni, hogy az iskoláztatásnak, szakma-szerzésnek milyen jelentősége van. Ő maga *soha nem járt iskolába*, anal-fabéta.

„Anikó : – Valami keveset tudok olvasni, meg a lánykori nevemet le tudom írni. Tudja, nekünk a gyerekkorunk olyan volt, hogy ki lettünk adva családokhoz. Azok meg nem küldtek iskolába. Meg volt egy olyan dolog, hogy anyánk hat hónapra börtönbe került. . . Úgy összeszólalkozott a szomszédokkal és elítélték. Akkor adtak ki bennünket házakhoz. De utána se sokat törődött velünk. Apám elvált tőle. Nem éltek együtt a börtön után már. Hárman voltunk testvérek. A bátyámat egy család örökbe fogadta, taníttatta, lett jó szakmája. Most Amerikában van, van neki felesége, két gyereke. Néha ír, hogy jó munkája, keresete van. . . Nem tudom, hogy került ki.”

Az amerikai testvér példája túl távoli ahhoz, hogy mintát nyújtson Anikónak a gyereknevelésben. Szeretettel, *érzelmi biztonságot tud nyújtani* gyerekeinek és unokáinak, *a jövő tervezésében azonban nem tud segíteni nekik*.

M. I.-né Erzs (35 éves) családjában az *érzelmi biztonság is hiányzik*. Erzs *hat gyereket nevel* férjével. Az asszony húsz évvel látszik idősebbnek a koránál. Sötét haját szőkére festette, de ez még inkább zilált benyomást tesz. *A régi cigánytelepen laknak*, a város szélén. Innen már csak a mezők látszanak. A házuk két szobából és konyhából áll, kerítés, udvar nincsen. Az ajtók helyén rongyos függönyök lógnak, a szobákban csak ágyak vannak. Szekrény nincsen, a ruhákat az ágyneműtartóban tartják. A konyhában csak egy tűzhely és egy szétszakadt kanapé van, se asztal, se székek. Palackos gáztűzhelyen főznek, a konyhaszekrény az egyedüli ép berendezési tárgy. A TV-t nemrég el kellett adniuk, mert kellett a pénz ennielóra.

Ami a legnagyobb probléma, hogy *az egyetlen vaskályha tönkrement*, szétesett. Erzs *nem tudja, mivel fognak a télen fűteni*. A családi tűzhely szétesése szimbóluma is a családtagok együttélésének.

A gyerekek olyan szeretetihesen fogadnak engem és a rajztanárukat, aki elkísért, mintha állami gondozottak, intézetisek lennének. Anyjuk szórakozottan, bizonytalanul téblábol, nem tud igazán kontaktust tartani velük. Valamennyien kicsit koravénnek tűnnek. Mindannyian *az eltérő tantervű iskolába járnak*, s ez itt *magától értetődő*. Erzs *nem foglalkozik az iskolával*, nem jár szülői értekezletre, anyák napjára sem. Ottlétem alatt Zsanett, a nagyobbik lánya készít kávé, úgy gondolja, vendégeskedéskor ezt kell csinálni. Anyjának is visz, aki nagyon barátságosan, nyitottan fogad, de viselkedésében semmi nem utal arra, hogy ebben a családban ő bár-

miért is felelősséget vállalna. Két kisebb fia a beszélgetés alatt megéhezik, hideg krumplisztát ad nekik egy tányérban. A gyerekek a földön ülve eszik. Később Guszti, a legnagyobb fiú is enni kér, neki már nem jut tészta. Az előszobában viszont talál fóliás, előre szeletelt, drága kenyeret. Ez a vacsorája. Erzs ingerülten reagál a kérésekre, ő *'most beszélget'* – mondja, s látszik, terhes neki a családanyai szerepkör.

Guszt, a legnagyobb fiú most 16 éves, három osztályt végzett az eltérőben. A nagyanyja nevelte. Erzs tizenhat éves korában megesett valakitől, anyja magára vállalta a gyerek nevelését. Haláláig nála lakott a fiú. Akkor hagyta abba az iskolát, amikor anyjaként szeretett nagyanyja meghalt. Megviselte őt, hogy családot kellett váltania. Most már bánja, hogy abbahagyta az iskolát, nemrégén kapott volna állást, ha van jogosítványa. Ahhoz viszont kell a nyolc osztály. *Munkája nincsen, munkanélküli segínyt nem kap*. Értelmes tekintetű, komoly fiú, látszik rajta, hogy csak mostanában realizálta, mit veszített az iskolakerüléssel. Tanácstalan, szomorú. A jegyző ajánlotta, hogy jelentkezzen fizetős felnőttképzésre, de erre nincsen pénzük.

„Guszt: – Nekem nagyon rossz volt, amikor Mama meghalt. Akkor hagytam végleg abba a tanulást. Előtte háromszor megbuktattak, mert nem jártam iskolába. Pedig, amikor jártam, jó tanuló voltam. Négyes. . . csak hát sokszor nem mentem. Aztán, hogy a Mama meghalt, végleg abbahagytam. Már bánom.”

A kisebb gyerekek mind négyes-ötös tanulók az eltérő tantervű iskolában. Ott is ebédelnek. Anyjuk mindig befizeti a hozzájárulást, ruhát-cipőt viszont nem tud venni nekik. Mutatja, hogy nemrég kapott az önkormányzattól egy zsák negyvenes felnőtt cipőt. Ruhát nem. Abban fognak össze az iskolába menni, amiben egész nyáron voltak. Felszerelést, *fűzeteket egyáltalán nem tudott venni*, ez az öt gyereknek ötvenezer forintba került volna. A családsegítőben hiába kérnek támogatást.

Zsanett és Imi (akit Stefánkának becéznek) Erzs és a férje közös gyerekei, Alexandra és a másik Imi pedig a férj előző házasságából hozott gyerekek. A férj 34 éves, nyolc osztályos végzettsége és gépszerezői szakiskolája van, de le van szálalékolva. Rokkantsnyugdíjat kap.

(Meglépő módon nem ügyeltek arra, hogy a családban ne legyen két gyerek ugyanazon a néven anyakönyvezve. Megkülönböztetik őket egymás közt, hiszen az egyikük otthoni neve Stefánka, de az iskolában a tanárok nem értik, hogyan lehet egy családban két M. Imre nevű gyerek. Ez talán arra is utal, hogy a hivatalos szférának nem tulajdonítanak nagy fontosságot.)

A gyerekek igen sokat nélkülöznek. Alexandrát és a nagyobbik Imi tanárai többször látták a *piacra koldulni*. Nem tudni, hogy erre anyjuk bízta-e őket, vagy az éhség miatt szánták rá magukat. Az alföldi kisváros-

ban a koldulás nem szokás, még a nagyon szegény családok körében sem. Ezek az esetek botrányt okoztak nemcsak az iskolában, de a helyi közvéleményben is. Az anya analfabéta.

„Erzsi: – Kellett menni a mezőre dolgozni, télen meg az állatokat ellátni. Meg aztán tanyán laktunk, onnan nem lehetett bejárni az iskolába. Szegények voltunk. Ugyhogy *én nem tudok se írni, se olvasni*. A nevem le tudom írni. A többi testvérem elvégzett egy osztályt, kettőt, hármat, aztán ők is abbahagyták. (Tizenketten voltak testvérek, nyolcan érték meg a felnőttkort. B.Á.) Egyedül a bátyám tanult. Neki van tizenhét osztálya. Szakiskolát végzett, valami növénytermesztőt, nem tudom pontosan, milyet, meg egy csomó tanfolyamot. Őneki van munkája, de ő is le van százalékolva, ötven százalékos. Van négy gyerek, nem nagyon tudnak segíteni. A férjemnek van iskolája. Ő szokott kérvényt írni, most is, hogy a gyerekek négyes tanulók lettek, Zsanettnek ösztöndíjért írt. De még nem kaptunk választ.”

A külvilággal az apa tartja a kapcsolatot. A gyerekek egymás közt és az anyjukkal cigányul beszélnek, a szülők is ezen a nyelven érintkeznek egymással. Csak az apa beszél a gyerekeivel magyarul, mondván, hogy magyarul kell jól megtanulni.

„Stefánka: – Az egyik rajzórán Nóri néni mondta, hogy beszéljünk cigányul. És akkor cigányul beszélünk!!! (Diadalmas) Az iskolában csak a rajzórákat szeretjük!”

Ehhez a megnyilvánuláshoz nem kell kommentár. *Az otthon világa élesen elválk a külvilágtól,* ahol idegenül mozognak, akár az anyjuk. A jobban szocializált apa magányos törekvése, hogy közelebb hozza a külső világot, úgy látszik, kevés. Az iskola pedig (egy-egy kivételes tanár-egyénségtől eltekintve) nem kíváncsi az ő otthoni életükre.

A gyerekek ugyanakkor *vágyanak megismerni a külső világot.*

„Alexandra: – Ági néni! Szoktunk menni nyáron a strandra is! Nemrég is voltunk!

Erzsi: – Hát az régen volt. A jegy drága! Pár éve akkor voltunk, amikor május elsején ingyen volt a belépő. Akkor elment az egész család. Mondom, elviszem őket. Most egész nyáron a TV-t nézték, meg az udvaron játszottak.

Zsanett: – Most már az sincs, TV sincs.

Erzsi: -Hát eladtam a TV-t nemrég, ennivalót kellett venni. Néha elmegegyek velük a játszótérre, de azt már unják. Mindig ugyanoda.”

Amikor visszaindulok a városba, Imre, Stefánka és Zsanett elkísér egy darabig. A mező mellett elhaladva kérdezem tőlük, hogy szoktak-e itt focizni. Imre elszontyolodva válaszol, hogy *nincsen labdájuk*. A piacon egyszer kaptak egyet egy árustól kétszáz forintért, de az lukas volt. Az új labda ötszáz forint lett volna, annyi pénzük nem volt.

K.: – Mikor szoktatok reggel iskolába indulni? Elég messze laktok.

Zsanett: – Ötkor kelünk, akkor mosakszunk, eszünk és hatkor indulunk, mert hétre az iskolában kell lenni. Legkésőbb fél nyolcra. Ott szoktunk ebédelni. Anyu befizet bennünket. Egy bicikli van csak, az kell anyuéknak. Szegények vagyunk. Mit lehet tenni? (Felnöttesen, szinte öregasszonyosan széttárja a kezét.) Anyu sokszor elmegy öreg parasztasszonyoknak segíteni takarítani, függönyt föltenni. Kap ötszáz vagy ezer forintot. Akkor mindig ad nekünk egy százast!

Autó megy el mellettünk, izmos, fiatal gádzsók bámulnak ki az ablakon.

Zsanett: – Ezek nagyon szemtelenek! *Mindig leszorítanak az útról.* Hiába megyek a szélén, olyan közel jönnek, hogy beszorítanak az árokba. *Mindegyik ilyen!*

Stefánka és Imre visszafordul, mert mezítláb vannak, és a kavicsokon fáj a lábuk. Zsanett elkísér a főútig, s utána percekig integet. Igen nehéz szívvel integetek vissza.

A cigány családokat látogató szociológus számára igen sok arcát mutatja meg ez a kultúra. Feltárul a *hagyományörző, tisztos jómód, a titkolt nélkülözés,* vagy a már *nem titkolható szegénység* sokféle szintje. A nagyon szegények esetében a *betegség, a leszázalékolás, a rokkantság* szinte szükségszerű velejárója az életnek. Az intézményes kapcsolatrendszerhez való viszony is sokféle, a perspektívát nyújtó, *sikeres iskolai előmeneteltől az írástudatlanságig* terjed.

A külvilág viszonyulása a cigány családokhoz ugyanilyen széles spektrumú. Körösszeg községben sikeresen integrálják a cigány gyereket iskolai ösztöndíjakkal, rajzsakkörrel, pályázatokkal. Másutt „eltérő tantervű” iskolába terelik, korai éveikben zsákutcába kényszerítik őket.

De gyakran a *jóindulatú segítőkészség is zsákutcát eredményez*. Körösszegezen meglátogattam az *új cigánytelepet,* amely egy széles mezőn túl, a falu határánál is kintebb épült, öt évvel ezelőtt. Az M. család gyerekei kísérek el odáig, közben csatlakozik hozzánk még egy ismerős, egész díszkíséret. De a telepnél megállnak, nem jönnek beljebb. A *tizenöt egyforma, vakolatlan, kerítés nélküli ház*nak van valami falanszter jellege. Szomorúság és reménytelenség lengi be. A házak minden lakott területtől távol, szinte a semmiben lebegnek, lehangoló délibábként. A poros úton télen nyilván bokáig ér a sár, innen a legközelebbi bolt fél óra, az orvosi rendelő még messzebb van.

B. Rudolf (50 éves) háza a második, *öt gyereket nevelnek* a feleségével. Éppen ballagásra készülnek, a legidősebb fiú most járta ki a nyolc osztályt. A feleség a művelődési házba ment főzni a vendégekre, Rudolf az udvaron bográcsban fagyasztott csirkét főz. Vele beszélgetünk, de inkább hallgatunk. Rudolf hatvan évesnek tűnik, beteges, szakadt ruházatú, szo-

morú arcú férfi. A nagyanyja nevelte föl, szülei kisgyerek korában meghaltak. Csak akkor mosolyodik el halványan, amikor nagyanyját említi egyik fiának. „Piroska Mama, tudod?! Ő még tudott cigányul.” Szótlanul dobálja a csirkekarabokat a bográcsba, aztán körbeint, s említi, hogy két méteres gázt kellett kiirtani az udvaron, amikor épült a ház. Ő is segítette a mestereknek. Egyébként a TŰZÉP -en dolgozik, amit keres, ennivalóra elég. Most 150 vendégre számítanak, *a ballagás nagy ünnep*. Két birka van az udvar-széli ólban, azokat még délután levágják. Pörköltet készítenek.

A házat bevakolni, kerítést csináltatni viszont nincsen pénzük, kell a gyerekek iskoláztatására. Tamás, a középső fiú jó tanuló, rajzsakkörre jár. A legutóbbi rajzpályázaton ő volt az első díjas. De nem ment Pestre a többiekkel átvenni a díjat, mert rosszul van a buszon. A fiúk élénk tekintetűek, jókedvűek, ellentétben apjukkal, aki megtört szemmel téblábol. Kérdésemre, hogy milyen a viszony a szomszédokkal, csak legyint. „Nem foglalkozunk egymással.”

A szociálpolitikai támogatással épült telepre ötletszerűen költöztették a családokat, a rokonokkal, régi szomszédokkal megszakadt a kapcsolat. Az itt lakók nehezen találnak fogódzót, emberléptékű életformát.

Abban lehet reménykedni, hogy *a gyerekek* az iskola segítségével minél előbb *kikerülnek innen*, ahol hiányzik a cigány családokra egyébként nagyon jellemző beszédesség, hangos jókedv, a látogatónak szóló kíváncsiság és közlésvágy. Egy *mesterségesen létrehozott zárványban* él ez a tizenöt család, nem tudván se magukkal, se egymással mit kezdeni. A *megtervezett szegénység*, mely a legegyszerűbb, sátortetős típusházakban egyen-életformát ígért, *kirekesztettséget* hozott magával. Kirekesztettséget a virágzó faluból, az emberekkel és sokféle házzal teli utcákból, az életteli pezsgésből. A szótlanságban megnyilvánuló, tört szemű szomorúság, ami B. Rudolf egész lényéből árad, ennek a kirekesztettségnek a következménye, ami úgy látszik, a *szegénységnél is nagyobb teher*.

Paár Ádám

Cigány emberevők? Egy per tanulságai Epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből

Gypsy cannibals? The lessons of a process

In 1782 there was a strange legal process in the centre the country's interest: Gypsies were tried for murder and robbery as well as for cannibalism. Though cannibalism could not be proven, the primary suspects were sentenced to death for murder, the others got milder punishment.

Bevezetés

1782-ben egy különös büntény tartotta izgalomban a felső-magyarországi Hont megyét és az országot. Cigány származású embereket állítottak ítélszék elé rablógyilkosság vádjával. Ez a korban nem számított ritkaságnak. A pert az teszi érdekessé, hogy a vádlottakat kannibalizmussal is vádolták. Ám még ez sem mondható különlegesnek. A középkori krónikák viszont szatérően beszámolnak arról, hogy nagy éhínségek idején fölütötte fejét a kannibalizmus. Az alultápláltságtól és járványos betegségektől legyengült, az apokaliptikus vízióktól való felfokozott félelmükben szinte őrjöngő embereken végső elkeseredésükben előtört a túlélést az embertársi szeretet fölé helyező állatias ösztön. A „ne ölj!” parancsa felett őrködő egyház is kénytelen volt megértő lenni az éhségből elkövetett emberevéssel szemben, ezért leggyakrabban föloldozta a bűnösöket, vagy csak vezeklésre, szigorú börtre ítélte őket.

Az első keresztes hadjárat idején a keresztes vitézek nemcsak lemészárolták a szíriai Maarrat város lakosait, de – mint azt a keresztes sereg vezetői a pápához írott levelükben bevallják – ettek is áldozataik húsból. A keresztes vezérek katonáik éhségét hozták föl mentségül az istentelen tette, ezért föloldozást kértek.¹ Ez az eset is tanúsítja, hogy az egyház és a keresztény társadalom bizonyos körülmények között, bűnbánat esetén kész volt megbocsátani az emberevés bűnét. Másként állt azonban a helyzet a nem éhség motiválta kannibalizmussal szemben. A honti perben szó sem volt éhségről, mint a kannibalizmus kiváltó okáról. A per körülményei arra utalnak, hogy a megyei törvényszék, a *sedria* tendenciózus céllal, valószínűleg „faji” okokból túlozta el a vádlottak brutalitását, és azért akarta

¹ Amin Maalouf: A keresztes háborúk arab szemmel. Bp., 2002., Európa Könyvkiadó. 76. o. A keresztesek részéről Raoul de Caen és Albert d'Aix számolt be krónikájában az esetről.